

5. 1. VIDAUS REIKALŲ MINISTERIJOS SUSIKŪRIMAS (1918 M. PABAIGA – 1920 M. PRADŽIA)

(Zenonas Butkus)

Ir istorinėje literatūroje, ir apskritai visuomenėje įprasta teigti, jog Lietuvos valstybė po Pirmojo pasaulinio karo atsikūrė pirmiausia todėl, kad susiklostė palankios tarptautinės aplinkybės, kad žlugo arba bent nusilpo Rusijos ir Vokietijos imperijos, kurios anksčiau valdė lietuvių žemes. Išorės faktoriaus, kuris ir šiandien toks ryškus, įtakos, aišku, negalime nuneigti, bet ne jis vienas viską lemia. Juk po to karo baltarusių ir ukrainiečių politinei saviraiškai irgi susiklostė gana palankios aplinkybės, tačiau nei vieni, nei kiti tikro valstybingumo nesukūrė. Kita vertus, Lietuvą didžiosios Vakarų Europos valstybės *de jure* pripažino tik 1922 m., tik po to, kai pati Lietuva apsigynė nuo priešų, susitvarkė savo vidaus gyvenimą, suformavo demokratines valdžios įstaigas, pasitvirtino nuolatinę Konstituciją. O kai vidaus politikoje susikaupė sunkumų, buvo padaryta rimtų klaidų, tai 1926 m. gruodžio 17 d. įvyko valstybinis perversmas, sustabdęs demokratijos plėtrą Lietuvoje.

Taigi vidaus politika, vidaus reikalai ir juos tvarkanti Vidaus reikalų ministerija (VRM) buvo ir lieka lemtingas faktorius valstybės ir visuomenės gyvenime. Tačiau tos ministerijos veikla nėra nuodugniai tyrinėta istorinėje literatūroje. Išsamiau tirta tik policijos istorija¹. Iki šiol nagrinėjant modernios Lietuvos valstybės atsiradimą detaliau analizuojami Užsienio reikalų bei Krašto apsaugos ministerijų darbai ir nuopelnai, nenutrūkstamai tiriamos valstybės susikūrimo tarptautinės sąlygos, tarptautinis pripažinimas, Nepriklausomybės kovos. Šaltinių balansas taip pat susiklostęs VRM nenaudai. Užsienio reikalų bei Krašto apsaugos ministerijų dokumentai, sukaupti Lietuvos centriniame valstybės archyve (F. 383 ir 387), yra nepalyginamai gausesni negu VRM šaltiniai (F. 377), kurie tikrai nepaprastai skurdūs ir fragmentiški: pavyzdžiui, liudijimai apie tos ministerijos Tarybos veiklą beveik visai neišlikę.

VRM įkūrimo data galime laikyti 1918 m. lapkričio 4 d., kuomet Lietuvos Valstybės Taryba, apsisprendusi formuoti Laikinąją vyriausybę, nutarė įsteigti 9 ministerijas, tarp jų ir vieną svarbiausių – Vidaus reikalų ministeriją². Tą pačią dieną buvo pavesta suformuoti vyriausybę prof. Augustinui Voldemarui, kuris ją sudarė lapkričio 9 d. Tą dieną įvyko ir pirmasis pirmosios vyriausybės posėdis, kuriame tarp visų ministrų taip pat dalyvavo pirmasis vidaus reikalų ministras Vladas Stašinskas, raginęs tame posėdyje kuo skubiau nustatyti ministerijų etatus, numatyti valdininkams padorias algas ir sudaryti jiems galimybę įsigyti maisto produktų bei kitų prekių. Šio posėdžio protokolas yra išlikęs³ ir liudija, jog jau lapkričio 9 d. suformuotos vyriausybės struktūroje yra VRM, yra paskirtas ministras,

kuris jau tuomet rūpinasi suburti ministerijos darbuotojus (kaip buvo įprasta sakyti – „kadrus“) ir jiems sudaryti tinkamas darbo bei buitines sąlygas. Lapkričio 11 d. pirmąją laikinąją vyriausybę patvirtino Lietuvos Valstybės Tarybos Prezidiumas.

Rytojaus dieną prasidėjo realus ir spartus VRM formavimas. Būtent lapkričio 12 d. VR ministro įsakymu paskiriami ir pradeda dirbti keli valdininkai, tarp jų ir viceministras dr. Jurgis Alekna bei patarėjas advokatas Jonas Vileišis. Taigi nuo Nepriklausomybės paskelbimo Vasario 16-ąją praėjus beveik lygiai 9 mėn. gimė visą valstybės vidaus gyvenimą aprėpianti, jį reguliuojanti ir kurianti institucija. Galutinę ministerijos susikūrimo datą sunkiau apibrėžti nei pradinę, bet, manytume, kad ji iš esmės susiformavo išrinkus Steigiamąjį Seimą ir 1920 m. birželio 19 d. sudarius pirmąjį nuolatinį Kazio Griniaus vadovaujamą Ministrų kabinetą, kuris rudenį dar kėlėsi į Vilnių, bet gana greitai, Želigowskiui užpuolus, turėjo skubiai grįžti į Kauną.

VRM ištakų galima rasti ankstesniame laikotarpyje, dar gerokai prieš Vasario 16-ąją. Jau per Didįjį Vilniaus Seimą 1905 m. reikalaujant Lietuvai autonomijos buvo svarstoma, kaip tą autonominiį statusą sutvarkyti, kaip naikinant senuosius valsčius „taisyti naujus“⁴. Po gero dešimtmečio, besibaigiant Pirmajam pasauliniam karui, ką tik išrinkta Lietuvos Taryba 1917 m. gruodžio 7 d. rašte vokiečių karinei administracijai reikalavo teisės kurti VRM bei organizuoti miliciją, po to pati suformavo Milicijos komisiją, parengė VR Departamento projektą. Kuriamas departamentas turėjo tapti tikra ministerija. Buvo numatytas jo biudžetas, etatai, algos. Tačiau okupacinė valdžia trukdė projektą įgyvendinti. Be to, tarp pačios Tarybos narių kilo nesutarimų. Tarybos pirmininkas Antanas Smetona ragino greičiau Departamentą kurti, tuo tarpu jo bendražygis Petras Klimas aiškino, jog įkurtas jis atsidurtų sunkioj padėty – tegalėtų atlikti parengiamuosius darbus – o perimti valdžios vokiečiai jam neleistų⁵. Šitaip diskutuojant ne kas šioje srityje buvo nuveikta. Iš esmės VRM imta kurti tik 1918 m. rudenį, kaip ir kitas valstybės institucijas.

Iš pat pradžių VRM kūrėsi su labai plačiomis funkcijomis, apimdama labai platų veiklos barą, kadangi pačių ministerijų iš pradžių tebūta nedaug – pirmojoje vyriausybėje tik aštuonios. Tuomet sakyta, kad beveik 90% vidaus politikos reikalų, valstybės kūrimo darbų ant savo pečių užsivertė VRM. Be jai būdingų tradicinių funkcijų ji organizavo sveikatos apsaugą, kadangi sveikatos apsaugos ministerijos apskritai nebuvo – ji išsiteko VRM, kurioje įsikūrė atskiras Sveikatos departamentas. Pastarąjį steigė ir jam vadovavo VR viceministras dr. Alekna. Vieną pirmųjų aplinkraščių (Nr. 4) VR ministras paskyrė sveikatos apsaugai sutvarkyti. Juo VRM kiekvienai apskričiai paskyrė po vieną centrinės valdžios išlaikomą gydytoją, kuris prižiūrėjo visų kitų gydytojų, felčerių, akušerių, dantistų

darbą. Jam taip pat buvo pavesta sutvarkyti ir prižiūrėti ligoninių, vaistinių, sanatorijų ir kitų medicinos įstaigų veiklą. Jis turėjo organizuoti kovą su užkrečiamosiomis ligomis, turėjo kontroliuoti, kaip maitinimo ir kitos įstaigos laikosi higienos reikalavimų. Kalėjimų, mokyklų priežiūra taip pat buvo jų rankose. VRM paskirti apskričių gydytojai kas mėnesį privalėjo Sveikatos departamentą informuoti apie žmonių sveikatą ir numatomas priemones jai gerinti⁶.

Taigi ne kas kitas, o VRM po Pasaulinio karo sukūrė Lietuvoje modernią sveikatos apsaugos sistemą. 1918 m. Lietuvoje tebuvo 280 gydytojų, o 1940 m. – jau 1500; 1918 m. turėta 1000 lovų ligoninėse, 1940 m. – per 9000. 1939–1940 m. Kaune pastatytos Universiteto klinikos – didžiausia ir moderniausia ligoninė visose Baltijos šalyse (per 1000 lovų). Tai vis VRM darbai.

Svarbiausia VRM funkcija, aišku, buvo sukurti visos valdžios – ir centrinės, ir vietinės – realizavimo svertus. Tiesa, patys gyventojai savo iniciatyva daug kur Lietuvoje 1918 m. rudenį pradėjo organizuoti vietos savivaldybes, ėmėsi šalinti vokiečių administraciją ir vietoj jos steigti valsčių bei apskričių valdybas, taip pat policiją. Tačiau visa tai visos šalies mastu sutvarkė, valstybiniu lygiu organizavo VRM. Pirmasis ministras Vladas Stašinskas savo pirmajame aplinkraštyje, paskelbtame 1918 m. gruodžio 17 d., nustatė taisykles savivaldybėms kurti. Valsčiai bei miestai ar miesteliai, turintys nuo 3 iki 10 tūkstančių gyventojų, galėjo susiorganizuoti savivaldybes valsčiaus teisėmis. Tuo tarpu miestai, turintys daugiau nei 10 tūkstančių gyventojų, galėjo kurti apskrities lygio savivaldą. Valsčių savivaldybių susirinkimai rinko delegatus į apskričių susirinkimus arba vadinamuosius „seimelius“⁷.

Pirmasis ministro aplinkraštis, nustatęs savivaldybių steigimo taisykles, vėliau (1919 m. sausio 16 d.) jau kaip įstatymas, buvo paskelbtas „Laikinosios vyriausybės žiniose“. Sausio 19-ąją antrasis VR ministras Jonas Vileišis vėl aplinkraščiu įsakė baigti valsčių organizavimą ir ne vėliau kaip vasario 5–10 d. sušaukti valsčių atstovų seimelius apskrityse. Trečiasis VR ministras Aleksandras Stulginskis sušaukė jau visos Lietuvos apskričių atstovų suvažiavimą ir nustatė apskrities savivaldybių kompetenciją. Visoje Lietuvoje buvo suvienodinta apskričių seimelių ir valdybų veikla. Tik vėliau, savivaldybių kūrimo procesui besibaigiant, 1919 m. spalio 28 d. buvo paskelbtas savivaldybių įstatymas.

Kraštui valdyti centralizuotai VRM suformavo labai svarbią apskričių viršininkų instituciją. Jų teises ir pareigas nustatė jau ministras Stašinskas savo antruoju aplinkraščiu, paskelbtu 1918 m. gruodžio 17 d. Apskrities viršininkas buvo aukščiausias centrinės valdžios atstovas vietose. Tai buvo vyriausiasis apskrities valdininkas, vykdeš visus centrinės valdžios parėdymus, be kita ko, kovojęs ir su degtinės

varymu bei spekuliacija. Iš vokiečių okupacinės valdžios jis turėjo perimti visą turtą, pinigus, dokumentus⁸. Apskrities viršininką skirdavo VR ministras, kuriam šis kas dešimt dienų privalėjo siųsti pranešimus raštu, o reikalui esant – ir skubias žinias kurjeriu arba atvykti susitikti asmeniškai.

Pažymėtina, kad iš pradžių apskričių viršininkai buvo ir apskričių karo vadai, organizavę ginkluotas pajėgas ir gynė gyventojus nuo bolševikų, o vėliau ir nuo bermontininkų. Tai buvo Lietuvos valstybei labai svarbi, o gal ir lemiamą funkcija, kadangi iš pradžių kariuomenė organizuota gana vangiai.

Prastai išlikę ir gana fragmentiški šaltiniai trukdo detaliam ir nuosekliai rekonstruoti pačios VRM struktūros susikūrimą bei raidą ypač pradinio – sakytume, Vilniaus – laikotarpiu. Vis dėlto galima pasakyti, kad 1918 m. lapkritį–gruodį jau buvo suorganizuoti Bendrųjų reikalų ir Sveikatos departamentai, taip pat Finansų ir Tremtinių gražinimo skyriai bei kanceliarija. Ministras Stašinskas tuo laikotarpiu pasikvietė į darbą tik 15 žmonių, tarp kurių buvo ir viena moteris – finansų skyriaus vedėja Sofija Lansbergaitė⁹.

Vos pradėjusi kurtis VRM staiga (1919 m. sausio 2 d.) turėjo persikelti iš Raudonosios armijos užimamo Vilniaus į Kauną. Vilniuje liko tik ministerijos įgaliotinis Baltramiejus Gabrys. Ministras Stašinskas iš paskutiniųjų gelbėjo savo kūdikį – ministeriją. Jis jos nepaliko kaip kapitonas skęstančio laivo ir... pateko į bolševikų nelaisvę – iki 1919 m. liepos kalėjo Vilniaus, Daugpilio, Smolensko kalėjimuose. Stašinsko nuopelnai tikrai reikšmingi. Pirmojoje vyriausybėje jis ne tik vadovavo VRM bet ir laikinai ėjo Viešųjų darbų bei maitinimo ministro pareigas. 1918 m. pabaigoje, Voldemarui išvykus į Paryžių, į Taikos Konferenciją, Stašinskas taip pat ėjo premjero pareigas ir perdavė visus reikalus naujam Ministrui Pirmininkui Mykolui Šleževičiui, tik štai šis VR ministru pasirinko naują žmogų – Joną Vileišį.

Persikėlusį į Kauną VRM greitai atsigavo, išsiplėtė, suaktyvino veiklą. Jau 1919 m. sausį joje įsisteigė Savivaldybės įstaigų departamentas, o vasario 6 d. buvo įkurtas ir Piliečių apsaugos departamentas, tvarkęs policijos reikalus. Šalia kanceliarijos – be to, nežinia kuriems galams – įsisteigė raštinė su vienu etatu. Balandžio mėn. atsiranda Tikybų departamentas, o spalio 16 d. – Darbo ir socialinės apsaugos departamentas, kadangi panaikinama tokio pat pavadinimo ministerija ir įjungiamą į VRM departamento teisėmis. Tad 1919 m. pabaigoje VRM sudarė 6 departamentai: Bendrųjų reikalų, Piliečių apsaugos, Savivaldybės įstaigų, Sveikatos, Tikybų, Darbo ir socialinės apsaugos. Šitaip ministerijos struktūra iš esmės nusistovėjo.

Vyriausybių posėdžių protokolai akivaizdžiai liudija, kad pirmieji ministrai labai atkakliai gynė savo vadovaujamos įstaigos interesus, nuolat reikalavo daugiau lėšų, etatų. Tų dalykų galbūt tada dar labiau

trūko negu šiandien. Štai 1919 m. balandžio 1 d. VRM turėjo tik 24 darbuotojus. Normaliam jos darbui verkiant reikėjo dar 58 etatų. Tam trūko lėšų, tačiau jos ne didėjo, o buvo mažinamos. Kaip tik tų pačių metų balandį VRM sąmata buvo sumažinta visu ketvirtadaliu¹⁰.

VRM teko kovoti ir dėl patalpų. Atsikėlus iš Vilniaus VRM Kaune įsikūrė buvusiuose Rusijos valstybinio banko rūmuose Hindenburgo gatvėje (ankščiau, viešpataujant Rusijos valdžiai, ji vadinta Puškino). Bet jau 1919 m. sausio pabaigoje į tas patalpas ėmė pretenduoti Finansų ministerija, kuri siuntinėjo įvairius raštus, reikalaujama, kad VRM išsikraustytų kitur. Neapsikentęs dėl tokių reikalavimų ministras Vileišis 1919 m. vasario 24 nusiuntė raštą Finansų ministrui, mandagiai, bet griežtai nurodydamas jam, jog reikia liautis, reikia nustoti brautis į svetimą kiemą. Pačiai VRM trūksta patalpų, bet ji nedrįsta prašyti kitos ministerijos pasislinkti ar iš viso ieškotis buto kitur, - teigta minėtame rašte. Patalpų tikrai trūko – pats VR ministras J. Vileišis gyveno „Metropolio“ viešbutyje.

Darnų VRM darbą trikdė, jos kūrimą apsunkino dažna vadovų kaita, daugiausia sąlygota vyriausybės trumpalaikiškumo. Nuo 1918 m. lapkričio 11 d. iki Steigiamojo Seimo vyriausybės sudarymo pasikeitė 5 vyriausybės ir 5 VR ministrai: Vladas Stašinskas (1918 11 11 – 1918 12 26), Jonas Vileišis (1918 12 26 – 1919 03 12), Aleksandras Stulginskis (1919 03 12 – 1919 04 12), Petras Leonas (1919 04 12 – 1919 10 07), Eliziejus Draugelis (1919 10 07 – 1920 06 19). Apskritai visi šie ministrai buvo išsilavinę, visuomenei žinomi žmonės, puikūs administratoriai. Vis dėlto jie priklausė skirtingoms partijoms, laikėsi nevienodų politinių pažiūrų. Istorikų teigimu, Draugelis buvęs impulsyvus, impulsyvumo netrūko ir Stašinskui. Jis buvo žymus teisininkas, patriotas, kalintas ir caro, ir bolševikų, bet nusistatęs prieš Bažnyčią, kunigus. Štai į pirmąją vyriausybę jis sutiko įeiti tik su sąlyga, jei iš jos bus pašalintas kunigas Juozas Purickis. Nemėgo Stašinskas, atrodo, ir moterų. 1918 m. gruodžio 25 d. posėdyje jis pareiškė: „Neatėjo dar laikas, kai moterį galima būtų statyti valdžios priešaky – tai būtų per daug neatsargus žingsnis“¹¹. Po tokių žodžių nebebuvo kaip skirti Felicijos Bortkevičienės švietimo ministre, nors Valstybės Tarybos Prezidiumo narys Stasys Šilingas ir pareiškė, kad ji Ministrų Kabineto autoriteto „nesugadins“¹².

Iš pat pradžių VRM tvarkėsi gana kolegialiai, demokratiškai. Šalia ministro veikė ir kolektyvinės valdžios organas VRM Taryba. Tiesa, čia demokratijos buvo tiek, kiek tegalėjo būti tokio pobūdžio institucijoje. Taryba negalėjo nurungti ministro – jis buvo jos pirmininkas, o be to jai dar priklausė departamentų vadovai. Šiaip ar taip, VRM Taryba nuveikė gerų darbų, pavyzdžiui, pakoreguodavo kitų valdžios institucijų nepagrįstus sprendimus. Štai 1919 m. rugpjūčio 31 d. VRM Taryba panaikino Telšių seimelio nustatytą rinkliavą turgaus dalyviams turgaus dienomis – 40 skatikų nuo vieno arklio¹³.

(panašiai mūsų laikais, jau kitomis sąlygomis, elgiasi Palangos, Šventosios ar Neringos valdžia). Tą pačią dieną Taryba nutarė nemažinti milicininkų skaičiaus, nes tuometinė politinė padėtis neleido taip pasielgti.

Iš pat pradžių ministerijoje darbo tvarka buvo gana griežta. Visi valdininkai turėjo laikytis nustatytų priėmimo valandų. Įdomu, kad pas VR ministrą interesantai tiesiogiai patekti negalėdavo. Juos pirmiausia turėdavo išklausti Bendrųjų reikalų departamento direktorius, kuris galėjo nuspręsti: leisti interesantą pas ministrą arba ne. Direktorius galėjo interesantą nusiųsti į kitą įstaigą – be reikalo ministras nebuvo varginamas.

VRM tik kurdamasi ėmė rūpintis specialistų rengimu savo sistemai. Jau 1919 m. rugsėjį buvo įsteigta slaptoji milicijos mokykla, į kurią iš pradžių priimta 11 asmenų. Juos parinko Apskričių viršininkai ir jie turėjo mokėti „bent 2-3 kalbas“¹⁴ žodžiu ir raštu. Iš jų vokiečių kalba buvo privaloma. Mokiniai gaudavo ne tik stipendiją, kuri vadinta alga, bet ir dienpinigius.

1919 m. pabaigoje – 1920 m. pradžioje VRM dar plėtė veiklą, stiprino įtaką. Buvo parengtas draugijų įstatymas, uždraudęs gyventojams dalyvauti neregistruotoje draugijoje ir steigti organizacijas, kurių tikslai priešiški Lietuvos valstybei. Taip pat ėmė veikti Susirinkimų įstatymas, deklaruojantis piliečių teisę į susirinkimus. Tačiau kartu buvo reikalaujama, kad susirinkimo tikslai neprieštarautų įstatymams. Reikėjo prižiūrėti susirinkimų šaukimo ir vedimo tvarką. Dar įsigaliojo Spaudos įstatymas ir Pasų įstatymai, nustatę, kad pasus privalo turėti visi asmenys nuo 17 metų.

Šioje piliečių ir valstybės santykių srityje VRM darbą reikėjo tobulinti. Jos veikla turėjo ir silpnesnių pusių. Ir jai tenka dalis kaltės, kad ilgai išliko gajus pasakymas esą „prie caro“, „prie rusų gyventi būtų geriau“. Ne visi valdininkai dorai dirbo. Pavyzdžiui, Žemaitijoje žmonės nuolat piktinosi, kad lietuvių valdininkai dažnai kartu geria ir slankioja gatvėmis drauge su užsilikusiais vokiečiais, bermontininkais, nebijodami žmonėms matant turgaus aikštėse apsikabinę bučiuotis. Sklido kalbos, kad susikompromitavę valdininkai, atleisti iš tarnybos Kurše (Latvijoje), mielai priimami į valstybės tarnybą Šiaurės Lietuvoje. Būtent šitaip – valdininkų netinkamumu – motyvuodama Palangos savivaldybė 1920 m. pradžioje buvo nubalsavo už prisijungimą prie Latvijos.

Beje, taip pat VRM aplinkoje 1920 m. gimė idėja išvaryti iš Lietuvos visus latvius, apsigyvenusius čia po 1914 m. Tik po to, kai latviai pagrasino išvaryti visus lietuvius iš Latvijos, šios nevykusios idėjos buvo atsisakyta. 1920 m. rugsėjį Lietuvos valdžios įstaigoms keliantis į Vilnių, į Rytų Lietuvą, nebuvo numatyta šiai šaliai daliai valdyti realios autonomijos, nebuvo surengta referendumo. Gal iš

dalies dėl to Želigowski netrukus gana lengvai ten įsitvirtino, bet šiuo aspektu daugiau kritikuotina Krašto apsaugos ministerijos, o ne VRM veikla.

Bendriausiais bruožais vertindami VRM susikūrimą ir jos nuveiktus darbus turėtume pabrėžti, jog VRM nuopelnai sukuriant modernią Lietuvos valstybę tikrai labai svarūs. Ji apgynė gyventojus nuo bolševikų, bermontininkų, peoviakų, kitų antivalstybinių jėgų ir sudarė sąlygas demokratijos bei pilietinės visuomenės plėtrai.

5. 2. LIETUVOS VIDAUS VALDYMO RAIDOS BRUOŽAI (Algirdas Jakubčionis)

1920-ieji buvo itin reikšmingi metai Lietuvos raidoje. Tais metais darbą pradėjo Steigiamasis Seimas, padėjęs modernios teisinės Lietuvos valstybės pagrindus. Nyko laikinumo jausmas, net ir Ministrų kabinetas imtas vadinti Vyriausybe, o ne Laikinąja vyriausybe, kaip buvo iki tol. Be to, baigėsi Nepriklausomybės kovos. Tiesa, 1920 m. nuaidėję paskutiniai jų šūviai reiškė Lietuvai Pietrytinės dalies su sostine Vilniumi praradimą. Nepaisant to, gyvenimas pamažu klostėsi taikiu ritmu. Naujos sąlygos reikalavo keisti šalies valdymą, jį pertvarkyti, padaryti mažiau militarizuotą. Nuo 1920 m. prasidėjo ir VRM pertvarkymai, kurių tikslas buvo rasti optimaliausią struktūrą, geriausią valdymo mechanizmą. 1920 m. balandį, vidaus reikalų ministru esant Eliziejui Draugeliui, buvo patvirtinta nauja VRM struktūra. Ją sudarė keturi departamentai – Bendrųjų reikalų ir tikybų, Piliečių apsaugos, Sveikatos bei Savivaldybių, Darbo ir socialinės apsaugos¹⁵. Iš esmės tuo metu kaip bene svarbiausias departamentas išsiskyrė Piliečių apsaugos departamentas, vykdęs bent 10 funkcijų. VRM darbas toliau tobulintas jau vadovaujant ministrui Rapolui Skipičiui. Būtent tuo metu buvo suformuotas Kriminalinis skyrius, imta švęsti Angelų sargų diena. 1924 m. pertvarkymai buvo baigti ministerijos departamentų skyrius pavadinus referentūromis.

Vidiniai VRM pokyčiai buvo svarbesni. 1920–1924 m. buvo pasiektas visiškas žemesniųjų institucijų pavaldumas aukštesnėms, reglamentuoti santykiai tarp VRM pareigūnų vietose ir vietinės valdžios institucijų. Visame VRM darbe įsigalėjo centralizacijos principas. Taikos metu buvo nebetikslinga sienos apsaugą patikėti kariuomenei, todėl nuo 1924 m. valstybės sieną saugoti ėmėsi VRM. Dalis pasienio pulkų karių ir karininkų perėjo dirbti į pasienio policiją. Kai kurie jų negalėjo dirbti naujomis sąlygomis ir iš pasienio policijos pasitraukė. 1924–1925 m. kai kuriuose pasienio baruose policininkų kaita siekė 80% per metus¹⁶. Valdymo pertvarkymas, funkcijų pagerėjimas atvedė

prie minties, kad būtina pertvarkyti miliciją į policiją. 1924 m. sausio 15 d. VR ministro Karolio Žalkausko įsakymu, nuo sausio 1 d. visi milicijos pareigūnai buvo pavadinti policininkais¹⁷.

1919–1924 m. buvo reglamentuotas VR ministerijos valdininkų darbas. Kiekvienas, priimamas į darbą, privalėjo prisiekti gerbti ir saugoti konstituciją, vykdyti įstatymus, sąžiningai eiti savo pareigas. Ministras prisiekdavo Ministrų tarybos posėdyje, valdininkai – ministerijoje, ministro nustatyta tvarka. 1922 m. valdininkai buvo pervadinti valstybės tarnautojais, jų pareigos suskirstytos į 20 kategorijų, nustatyti atlyginimai nuo 150 iki 1200 litų.

Nusistovėjus VRM veiklai, kuri laiką naujų pertvarkymų nebuvo. Tačiau toliau tobulintas valstybės valdymo institucijų funkcijų vykdymas. 1925–1926 m. valdant Lietuvos krikščionių demokratų partijai ir Vlodo Petručio bei Leono Bistro vyriausybėms, VRM vadovavo Antanas Endziulaitis. Tuo laikotarpiu buvo griežčiau apibrėžtos ministerijos padalinių funkcijos, gerintas jų darbas. Be to, siekta diegti įvairias naujoves – telefono ryšį, radijo transliacijas, oro susisiekimą, automobilių transportą. Viena vertus, tai lengvino VRM darbą, kita vertus – padaugėjo vykdytinų funkcijų.

1926 m. naują koalicinę vyriausybę suformavo valstiečiai liaudininkai ir socialdemokratai. VR ministru tapo socialdemokratas Vladas Požėla. Karo stovis šalyje buvo panaikintas, nustojo galioti ypatingieji valstybės apsaugos įstatymai, liautasi riboti spaudos, susirinkimų, žodžio, piliečių teisės. Tokiomis sąlygomis padidėjo gyventojų aktyvumas, daugėjo mitingų, demonstracijų. Ministras Požėla atstatydino kelis apskričių viršininkus ir policijos vadus, ribojo saugumo policijos veiklą¹⁸. VRM brendo nepasitenkinimas ir dėl darbų pagausėjimo, ir dėl teisių sumažinimo vykdant pareigas. Atsirado ir tam tikras netikrumas dėl ateities. Neigiamas požiūris į VR ministrą dar labiau sustiprėjo, kai policijai buvo duotas nurodymas išsklaidyti dešinėsios politinės pakraipos studentų demonstraciją. Į ministerijos darbą destruktijos įnešė ir jau buvusio ministro Endziulaičio pasirašymas interpeliacijų prieš vyriausybę ir dėl policijos veiksmų vaikant demonstraciją¹⁹. VRM tarnautojams, ypač saugumo policijai, nejučiant palankumo vyriausybei bei VR ministrui, valdžia nebuvo pakankamai informuojama apie padėtį krašte, nebuvo apsaugota nuo rengiamo perversmo²⁰, kuris ir įvyko 1926 m. gruodį.

Naujuoju VR ministru buvo paskirtas Ignas Musteikis. Jis inicijavo naujus VRM pertvarkymus, kurių svarbiausi – įkurta savarankiška Kriminalinės policijos valdyba, kuriai priklausė ir saugumo policija, patvirtinti kriminalinės policijos etatai, priimtas „Kriminalinės policijos statutas“. Daug dėmesio buvo skiriama saugumo policijos veiklai gerinti, siekiant nuolat turėti išsamų vidaus politinio

gyvenimo vaizdą. Nuo Musteikio laikų VRM itin sustiprėjo karinis vadovavimo stilius. Jo užuomazgų būta ir anksčiau, kai priimant į darbą prioritetą buvo teikiamas kariškiams. Visi 1927–1940 m. VR ministrai buvo tarnavę karininkais. Musteikiui sutelkus dėmesį į policijos – kriminalinės, pasienio, viešosios – veiklą, sumažėjo dėmesys kitoms VRM kuruojamoms sritims. Be to, kai kurių jų veiklos ministras nesuprato. Atsiminimuose rašoma, kad kai VRM departamentų direktoriai sveikino Musteikį, jam prisistatė Darbo ir socialinės apsaugos departamento direktorius. Išgirdęs departamento pavadinimą Musteikis sušuko: „Ką? Socializmas Lietuvoje? Ne, to nebus!“ Kai jam buvo išaiškinta, kad socialinė apsauga nieko bendro su komunizmu neturi, Musteikis nusiramino ir daugiau nebesipriešino departamento buvimui jo valdomoje ministerijoje²¹.

1932 m. žymiausias pertvarkymas VRM buvo viešosios policijos veiklos pagrindų reorganizacija, kiekviename valsčiuje įkuriant pirmos arba antros eilės nuovadas. 1933 m. galutinai nusistovėjo VRM struktūra, apimanti šešis departamentus: Administracijos, Darbo ir socialinės apsaugos, Piliečių apsaugos (nuo 1935 m. – Policijos), Savivaldybių, Sveikatos apsaugos ir Valstybės saugumo. Ministerijai pavaldi buvo ir statybos inspekcija. Ši struktūra liko iš esmės nepakitusi iki šalies okupacijos.

1938 m. VRM pirmoji patyrė didėjančią kaimyninių šalių grėsmę. Pasienio policija stabdydavo Lenkijos provokacijas prie demarkacinės linijos. Ji taip pat pirmoji išvydo raudonarmiečius, įvedamus į Lietuvą 1939 m. Nuo sovietų veiksmų 1940 m. birželio 15 d. 3 val. 40 min. žuvo pasienio policininkas Aleksandras Barauskas. 1939 m. VRM vadovavo pasienio policijos perkėlimui prie senosios 1923 m. sienos su Vokietija, pastarajai atplėšus Klaipėdos kraštą. Po pusės metų, atgavus Vilnių ir Vilniaus kraštą, VRM sutvarkė sienos apsaugą ir nuo 1940 m. sausio 10 d. pasienio policija saugojo sieną su Sovietų Sąjunga.

1939 m. lapkritį. VRM pradėjo kurti padalinius atgautame Vilniuje. Tai buvo ir saugumo, ir kriminalinės, ir viešosios policijos nuovados. Reikėjo sekti antivalstybiškai nusiteikusias lenkų organizacijas, kovoti su kriminaliniu pasauliu. Lenkijos kariuomenė, besitraukdama iš Vilniaus, iš lenkiškų kalėjimų paleido apie du tūkstančius kriminalinių nusikaltėlių. Jų bylų duomenys buvo sunaikinti. 1939 m. lapkričio–gruodžio mėnesiais Vilniuje buvo užregistruota atitinkamai 782 ir 725 pranešimai apie nusikaltimus ir net plėšikų gaujų siautėjimus²². Darbų padaugėjo Prienuose, Alytuje, Naujojoje Vilnioje ir Gaižiūnuose dislokavus Raudonosios armijos įgulas. Paskutiniai VRM darbai ir buvo susiję su problemų, kurias tos įgulos kėlė, sprendimu. 1940 m. birželio 3 d. VR ministro įsakymu buvo įsteigtos specialios policijos nuovados gyventojams kontroliuoti vietovėse, kur buvo dislokuoti

Raudonosios armijos daliniai. Iš tų teritorijų buvo išsiųsti įtartini asmenys. Siekiant užkirsti kelią nesusipratimams tarp raudonarmiečių ir vietos gyventojų, VRM specialia direktyva nurodė apskričių viršininkams uždrausti bendrauti vietos gyventojams su sovietiniais kariais. Lietuva, nors ir nesijausdama kalta dėl tariamų raudonarmiečių pagrobimų, tyrė šiuos įvykius, birželio pradžioje suėmė 272 įtariamus asmenis²³. Tačiau visa tai neapsaugojo nuo Sovietų Sąjungos reikalavimų, o vėliau ir ultimatumo. Būtent vidaus reikalų ministras Kazys Skučas ir Saugumo departamento direktorius Augustinas Povilaitis buvo neteisingai apkaltinti sovietų kareivių grobimu. Sovietų Sąjungos ultimatumo Lietuvai pirmajame punkte dominavo reikalavimas nuteisti Vidaus reikalų ministrą ir Saugumo departamento direktorių. Tai reiškė tik viena – VRM ir jos vadovybė siekė ginti Lietuvos nepriklausomybę ir tai darė itin sėkmingai, sukeldama didžiulį sovietų nepasitenkinimą.

VRM pasienio policijai teko išvysti savarankiškos valstybės pabaigą. 1940 m. birželio 15 d. 15 val. Raudonoji armija peržengė Lietuvos sieną ir pradėjo okupaciją. Į vietos nuovadas iš VRM buvo atsiųsta telegrama, nurodanti „policijos tarnautojams nepasišalinti savavališkai iš einamų pareigų [...] turi būti išlaikyti tvarka ir ramybė ir sudraustas bet koks išsišokimas prieš Sovietų Rusijos kariuomenę“²⁴. Taigi policija liko tarnyboje iki pat galo. Pasienio policija išvydo ir simbolinę valstybės pabaigą, kai naktį iš birželio 15 į 16 d. pasienio policininkas Karolis Morkūnas palydėjo prezidentą Antaną Smetoną per sieną ties Kybartais per Lieponos upelį²⁵.

Lietuvos Respublikos VRM istorija 1918–1940 m. yra sudedamoji Lietuvos istorijos dalis. Įsteigta 1918 m. pabaigoje, VRM tvarkė visą krašto vidaus gyvenimą – sergėjo tvarką, saugumą, vadovavo sveikatos apsaugai, socialinei rūpybai, kontroliavo sienų apsaugą ir statybos darbus, netgi, tegul ir trumpai, religijų reikalus. Kiekviena jos sritis iš esmės yra arba policijos, arba sveikatos apsaugos, arba sienų apsaugos istorija. Dėl šių priežasčių apie kiekvieną VRM veiklos sferą galima parašyti po monografiją. Tai ir yra padaryta Arvydo Anušausko, Algio Balaišio, Česlovo Mančinsko darbuose, nagrinėjančiuose saugumo, viešosios ir pasienio policijos veiklą. Remiantis šių autorių darbais bei įvairiais šaltiniais toliau pateikiama glausta VRM departamentų veiklos apžvalga 1918–1940 m.

5. 3. POLICIJA IR KITOS VRM JĖGOS STRUKTŪROS (Algirdas Jakubčionis)

Viešojo policija. 1918 m. lapkričio 11 d. pirmoji Lietuvos vyriausybė kreipėsi į krašto gyventojus ir paragino juos vietoje kurti administraciją, parapijų ar valsčių komitetus bei organizuoti savą miliciją²⁶. Šis manifestas buvo priimtas vyriausybę saugant lietuviškajai milicijai. Vadinasi, Lietuvos

policija pradėjo funkcionuoti kartu su vyriausybe, 1918-ųjų lapkritį. Po kelių dienų ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras detalizavo tikslus, pristatydamas vyriausybės programą Valstybės taryboje. Jis sakė: „ramumas ir tvarka krašte turi būti išlaikyti [...] gyvybė ir turtas kiekvieno piliečio turi būti apsaugoti. Prasižengimai prieš tvarką ir ramumą turi būti sunkiai baudžiami.“²⁷ Vyriausybei nurodymu prasidėjo sunkus milicijos, kaip ji vadinta iki 1924 m., kūrimosi procesas. Iš esmės jis vyko dvejomis kryptimis: milicijos būriai kūrėsi vietose ir laipsniškai formavosi milicijos valdymo institucija. 1918 m. pabaigoje miestuose, miesteliuose ir kaimuose vyrai būrėsi į sargybas, stengdavosi apsaugoti turtą, kovojo su plėšikais, dezertyrais, vagimis. Pirmieji milicininkai nebuvo profesionalai, dažnai tai buvo ūkininkai, parduotuvių savininkai, buvę kariai, miestiečiai, kuriems vadovaudavo advokatai, netgi vargonininkai ar zakristijonai. Jie dėvėdavo civilius drabužius, ant rankovių ryšėjo raiščius, vienas kitas turėdavo kokią nors uniforminę kepurę. Ginkluodavosi durtuvais, „berdankomis“, pistoletais.

Kauno policija ėmė steigtis 1918 m. gruodį. Jos laikinasis vadovas Aleksandras Šostakas pradėjo organizuoti miliciją, saugoti tvarką, iš okupacinės valdžios perimti policijos žinion pastatus. Darbams buvo skirta 400 tūkstančių markių, priimta 170 milicininkų. 1919 m. sausio 19 d. VR ministro įsakymu Šostakas buvo oficialiai paskirtas miesto policijos vadu, įkurtos nuovados, kurių viršininkais tapo J. Kundrotas, J. Anrėjaitis, J. Šukšteliškis, V. Rutkauskas ir M. Virbalis²⁸.

Besikurianti milicija saugojo tvarką, gyventojus ir itin stengėsi įveikti plėšikų gaujas. Veikdama Lietuvos kaimuose, ji neturėjo galimybių palaikyti ryšių su centru, todėl ne tik suimdavo, teisdavo, bet ir vykdydavo nuosprendžius. Atsiminimuose rašoma: „į milicijos rankas pakliuvo bene šeši plėšikai – žmogžudžiai. Mūsų komendanto sudarytas karo lauko teismas visus juos nuteisė mirties bausme [...] Paskirtą laiką žmogžudžiai turėjo patys ant Šešupės kranto išsikasti duobes. Milicijos sargyba atliko savo pareigą“²⁹. Kitaip tariant, teisinių formalumų nebuvo laikomasi, sugauti pavojingi nusikaltėliai būdavo sušaudomi vietoje.

Milicijos valdymo struktūra pradėjo formuotis 1919 m. pradžioje, kai VRM į apskritis ėmė skirti viršininkus, piliečių apsaugos vadus, nuovadų viršininkus. Nuo vasario mėnesio pradėjo veikti „Piliečių Apsaugos Departamento skyrius“, kurio vedėju tapo Romualdas Dulskis, kovo mėnesį paskirtas departamento direktoriumi³⁰. 1919 m. viduryje susiklostė Piliečių apsaugos departamento pirminė struktūra, kurią sudarė kanceliarija, milicijos, draugijų, sąjungų ir susirinkimų, spaudos ir pasų skyriai. Svarbiausias buvo milicijos skyrius, kurio pagrindiniai tikslai buvo kurti miestuose miliciją, rengti milicijos veiklą reglamentuojančias taisykles, tvarkyti personalą. Milicijos valdymas darėsi

centralizuotas, nes apskričių viršininkai, vadai, aukštesni valdininkai buvo skiriami vidaus reikalų ministro įsakymais. Vietos milicija ir toliau veikė savarankiškai, nes palaikyti ryšius su centru buvo sudėtinga, ir atimdavo daug laiko. Be to, ministerijoje dvejota, kieno pavaldumui palikti miliciją. 1919 m. balandžio 29 d. Kaune buvo sušauktas apskričių viršininkų suvažiavimas. Greta kitų klausimų turėjo būti aptarta „kieno žinyboje turėtų būti milicija ar centrinės valdžios ar vietos savivaldybių [...] kas turėtų eiti milicijos pareigas kaimuose“³¹. Be to, milicija negalėjo aprėpti visų nusikaltimų prevencijos ir dalį savo funkcijų perduodavo vykdyti gyventojams. 1919 m. už artimiausią valstybinio turto apsaugą buvo atsakingi „visi artimiausių apylinkių gyventojai. Jie bus baudžiami už turto neprižiūrėjimą“³². Matyt, buvo manoma, kad vietoje, savarankiškai veikianti milicija geriau galės saugoti viešąją tvarką. Tokie apmąstymai baigėsi 1920 m., kai du kartus buvo patvirtintas vis naujas VRM statusas, nustatęs Piliečių apsaugos departamento funkcijas. Šis departamentas nuo 1920 m. vasario turėjo steigti milicijos įstaigas vietose, reglamentuoti jų darbą, tvarkyti užsieniečių leidimo gyventi Lietuvos teritorijoje klausimus. Svarbiausias darbas turėjo būti „nusikaltimų išpėjimas ir stabdymas, visuomenės tvarkos ir ramybės saugojimas“³³. Piliečių apsaugos departamentą sudarė du skyriai: apsaugos ir pasų. 1920 m. balandį apsaugos skyriaus funkcijos buvo papildytos nurodymu kontroliuoti spaudos ir susirinkimų įstatymo vykdymą bei naujokų į kariuomenę ėmimą. Pasų skyrius privalėjo išduoti vidaus ir užsienio pasus³⁴.

1920 m. gegužę buvo priimtas milicijos įstatymas, tapęs viešosios apsaugos teisiniu pagrindu ir galiojęs iki pat 1940 m. Jis nustatė, kad milicija yra VRM žinioje, turi saugoti tvarką ir būti tvarkoma „drausmės pagrindu“. Taip pat buvo nustatytos milicininkų pareigos ir teisės: sąžiningai tarnauti, nebūti partijų nariais, gauti nemokamą gydymą. Milicijos valdymas buvo griežtai centralizuotas, nustatytas aiškus pavaldumas. Apskrities ar miesto viršininko privalėjo klausyti apskrities ar miesto milicijos vadas, o pastarojo – nuovadų viršininkai. Visi jie galėjo būti priimti ar atleisti iš darbo VR ministro įsakymu. Įstatymu buvo reglamentuota milicininkų subordinacija, ginklo panaudojimas, bausmių skyrimas³⁵. Vykdamas įstatymą, 1921 m. buvo vėl pertvarkyta Piliečių apsaugos departamento struktūra. Dabar jį sudarė jau 5 skyriai: administracinis, pasų, kriminalinis, ūkio bei spaudos ir draugijų. Administracinis skyrius iš esmės perėmė visą viešosios milicijos darbą, kriminalinės milicijos funkcijos bus aptartos vėliau. Departamento direktoriaus Jono Navako teikimu, buvo nustatytas 56 etatų skaičius.

1920–1921 m. policijoje įvyko teigiamų poslinkių. Pirmiausia – valdymas tapo vis labiau centralizuotas, visa vietose sukurta milicija tapo pavaldi VRM. Milicija vis rečiau viršydavo savo įgaliojimus, nustojo taikyti kūno bausmes, nyko teisėtumo pažeidimai. Protokoluose neliko tokių įrašų

kaip, kad: „tinkamai sudraudus kaltinamasis prisipažino“³⁶. Į miliciją siekta nepriimti „darbui netinkamų ir net kenksmingų asmenų“³⁷. Be to, nyko neigiamos nuostatos tvarkos sergėtojų atžvilgiu, likusios nuo Rusijos policininkų laikų. Po Nepriklausomybės kovų gerėjo policijos finansavimas, ginkluotė. 1920–1921 m. policijai buvo nupirkti 726 revolveriai, pradėta įvesti uniforma (1919 m. nustatyta, kokios turi būti kepurės, skiriamieji ženklai, dėvimi drabužiai turėjo būti kariško kirpimo, aprangos spalva nustatyta nebuvo). 1921 m. VR ministerijai iš JAV buvo nupirkta tamsiai mėlynos spalvos uniforma. 1920 m. priimta „Instrukcija milicijos tarnautojams“, reglamentavusi jų pareigas, nustatiusi protokolą, kvotų rašymo taisykles³⁸. Augo milicininkų skaičius: 1920 m. jų buvo 1828, o 1921 m. – jau 2536³⁹. Iš esmės šiuo laikotarpiu milicijos darbas įėjo į savo vėžes. Tuo metu buvo konstatuota: „prasideda jau organizuotas policijos veikimas [...] Duodami įsakymai. Daromi raštiški pranešimai ir darbo atskaitomybė. Viršininkai nebepasitenkina tuo ar kitu policijos veiksmu, bet pradeda duoti nurodymus – instrukcijas. Valdininkai irgi, čia vienu, čia kitu klausimu patys kreipiasi į savo viršininkus paaiškinimų“⁴⁰. Visą šį organizacinį darbą karūnavo VR ministro Rapolo Skipičio nurodymu pradėta švęsti Lietuvos respublikos milicijos šventė. Pirmą karą švęsta 1921 spalio 2 d. Tada buvo laikomos pamaldos, Rotušės aikštėje Kaune surengtas paradas, kurį sveikino prezidentas Aleksandras Stulginskis. Angelų Sargų diena švęsta per visą nepriklausomybės laikotarpį. Į ją iš visos Lietuvos suvažiuodavo rinktiniai policijos pareigūnai, po mišių su orkestru žygiuodavo į Ažuolyną, kur vykdavo šventinė programa. Policininkams ir jų šeimoms teatre buvo rodomi spektakliai, kino teatre – filmai. Tą dieną šventės vykdavo ir apskričių miestuose.

Policijos raidai svarbūs buvo 1924 metai. Būtent nuo tada VR ministro Karolio Žalkausko įsakymu nustatyta: „visi milicijos valdininkai bei tarnautojai nuo š. m. sausio mėnesio 1 d. pavadinami policijos valdininkais bei tarnautojais“⁴¹. Tokiam pokyčiui buvo rengtasi. Dar 1923 m. iš policijos buvo atleisti susikompromitavę bei netinkami tarnybai asmenys. Nauji darbuotojai buvo priimami laikantis jau naujų taisyklių. Visi turėjo būti 21–45 metų amžiaus, ne mažesnio kaip 170 cm ūgio, geros sveikatos ir tvirto kūno sudėjimo. Valdininkai turėjo turėti 4 klasių išsilavinimą, policininkai – mokėti skaityti ir rašyti. Kiekvienas turėjo mokėti naudoti ginklą, dėl šios priežasties policijoje ėmė augti atitarnavusiųjų kariuomenėje skaičius. Dauguma policininkų buvo buvę puskarininkiai ir viršilos, valdininkai – atsargos karininkai. Ketvirto dešimtmečio pabaigoje jie sudarė beveik 100% visų pareigūnų. Norintys užimti policijos valdininko pareigas ar būti jose paaukštinti buvo atestuojami pagal nustatytą tvarką. Atestacinei komisijai priklausydavo departamento direktorius, policijos referentas ir keletas inspektorių. Atestuojamieji buvo vertinami 7 kategorijų sistema: 1 – tinka užimti aukštesnes

pareigas be eilės; 2 – tinka užimti jas eilės tvarka; 3 – tinka užimti vietą; 4 – „užimamoje vietoje pakenčiamas“; 5 – „užimtoje vietoje netinka ir turi būti degraduotas“; 6 – perspėjamas kaip ne visiškai tinkamas ir 7 – atleistas⁴². Iki trečio dešimtmečio pabaigos apie 80-90% visų policijos valdininkų buvo peratestuoti. Policininkų išsilavinimas taip pat gerėjo, pavyzdžiui, 1926 m. iš 2821 policininko be mokslo buvo 2,1%, savamokslių 39,7%, baigusių pradinę mokyklą 53,8%, su viduriniu išsilavinimu 4,5%⁴³.

1923 m. buvo įvesta nauja apranga, kurią sudarė angliško tipo šalmas, „plieno“ spalvos uniforma, milinė. Valdininkai privalėjo nešioti kardus. Tiesa, greitai paaiškėjo, kad šalmai gana nepraktiški, ypač darganotais ar šaltais orais, kaip ir valdininkų kardai. Vytautas Reivytiš atsiminimuose vėliau parašys, kad „kaskė policininko nepuošdavo, bet darydavo jį panašų į baidyklę vaikams gąsdinti. [...] Kardas tiek tebuvo reikalingas, kaip šuniui penkta koja.“⁴⁴

1924 m. pertvarkymai baidėsi tuo, kad Piliečių apsaugos departamentas ėmė vadovauti kriminalinei, saugumo, pasienio, geležinkelio, privačiai, policijos rezervo ir, be abejo, viešajai policijai. Departamento skyriai buvo pavadinti referentūromis. Departamento direktoriai 1923–1929 m. buvo Jonas Danauskas, Antanas Jakobas, Aleksandras Žilinskas. Policijos referentūrai vadovavo Bronius Vasiliauskas, Alfonsas Pimpė, Vaclovas Goštautas. Jų vadovavimo metais nusistovėjo labai plati policijos veikimo sfera bei didžiuliai jai keliami uždaviniai. 1928 m. visoje Lietuvoje (be Klaipėdos krašto) veikė 94 viešosios policijos nuovados, kurios būdavo įkuriamos didesniuose miesteliuose. Vietose dar veikė 206 policijos punktai. Sprendimą įsteigti ar panaikinti policijos nuovadą arba punktą priimdavo apskrities viršininkas. Pagrindinis policijos veikimo centras buvo nuovada, kuri vidutiniškai apimdavo 21 358 gyventojus. Didžiausia buvo Kelmės nuovada, kurios teritorijoje gyveno 44 827 gyventojai. Vienam Lietuvos policininkui teko 2 044 gyventojų⁴⁵. 1928 m. vidutinis policininko atlyginimas siekė 308 litus. Tai buvo dideli pinigai. Tais metais policijai buvo skirta 17,5 mln. litų ir tai sudarė 6,33 % valstybės biudžeto⁴⁶. Lėšos buvo skiriamos nemažos, bet ir veiklos sričių būta daug. Per trečiąjį dešimtmetį susiklostė, o vėliau ir išliko keliolika viešosios policijos darbo krypčių. Viešoji policija saugojo valstybės pagrindus ir neleisdavo kilti antivalstybiniais veiksmais, kontroliavo valdžios nurodymų vykdymą, draugijų ir organizacijų veiklą, susirinkimų eigą, užkirsdavo kelią draudžiamai literatūrai platinti (čia jai padėjo kitos policijos rūšys). Be to, viešuose renginiuose ji prižiūrėjo tvarką, persekiojo pažeidėjus, draudė netinkamą elgesį parkuose, gatvėse, pasilinksminimo vietose. Viešoji policija tvarkė pasų išdavimą, teikdavo įvairias pažymas, laidojimo pažymėjimus. Jai buvo pavesta pavojingų sprogstančių ar degių medžiagų gamybos, saugojimo ir pardavimo tvarkos

priežiūra, ginklų laikymo taisyklių vykdymo kontrolė. Jau tuo metu buvo prižiūrima, kad „atsargiai ir ne per greit miestuose arba kaimuose važinėtu žmonės, valdą arklius, motorines susisiekimo priemonės ir laikytųsi nustatytų taisyklių“⁴⁷. Policijos funkcijoms priklausė statybos darbų saugumo stebėjimas, priešgaisrinė apsauga, gaisrų gesinimas, taip pat pagalba stichinių nelaimių ar nelaimingų atsitikimų, avarijų atveju. Ji privalėjo neleisti grobstyti svetimo turto, registruoti pranešimus apie pamestus daiktus, pasiklydusius gyvulius ir apie tai paskelbti. Policininkai turėjo žinoti medžioklės ir žvejybos taisykles, įkainoti pievų ir laukų nuganyimą, savavališką miško iškirtimą ir kitus panašius atvejus.

Sanitarijos normų ir taisyklių kontrolė taip pat buvo pavesta policijai. Ji kontroliavo maisto produktų gamybos sanitarines sąlygas, jų pardavimo ir laikymo sąlygas, sanitarinę įstaigų, viešbučių, restoranų ir t. t. būklę. Kilus epidemijai policija turėjo informuoti atitinkamas institucijas. Policijai buvo pavesta užtikrinti ir kitų institucijų veiklą. Šitaip ji įteikdavo šaukimus į kariuomenę, ieškodavo vengiančiųjų karinės tarnybos, vykdavo teismo sprendimus, gabendavo suimtuosius, užtikrindavo varžytinių vykimą, išieškodavo mokesčius. Netgi matų ir svorio prietaisų kontrolė buvo policijos žinioje. Taigi viešojoje policija iš tiesų aprėpė visas viešojo gyvenimo sritis. Policininkams itin nepatikdavo išieškoti mokesčius, dalyvauti varžytinėse, įteikinti įvairius pranešimus. Minėtasis Reivytis konstatavo: „policijos santykiai su visuomene nebuvo per šilti“. Jo nuomone, taip buvo todėl, kad „policijai buvo užkrauta“: 1) „mokesčių rinkimo našta“; 2) „už nesumokėtus mokesčius nejudamo turto aprašinėjimas“ ir 3) „turtui parduoti varžytinių skelbimas ir vykdymas.“ Ir nesvarbu, kad „mokesčius rinko apie šimtą aštuoniasdešimt ar kiek daugiau policininkų. Bet visu mostu už tą plėšikišką darbą buvo nekenčiama visa policija [...] gyventojai neskyrė, kuris yra policininkas – mokesčių rinkėjas ir kuris padorus policininkas: paprastai nekenė visų kartu“⁴⁸.

Policijos funkcijų plėtimas reikalavo iš policininkų daugiau profesionalumo, geresnių darbo ir buities sąlygų. 1925 m. buvo nustatyta, kad į policiją gali būti priimtas tik atlikęs karinę prievolę ir ne vyresnis kaip 32 metų asmuo. Policininkas negalėjo dirbti gimimo vietoje, kur, vykdydamas pareigą, galėjo susidurti su giminėmis ar pažįstamais. Ši taisyklė nebuvo taikoma miestuose. Nuo 1929 m. daugiau dėmesio buvo pradėta skirti „rezervo policijai“. Jos funkcijos buvo išsklaidyti neleistus vykti susirinkimus, draudžiamus susibūrimus, neleisti kilti riaušėms, padėti stichinių nelaimių atvejais. Šios policijos centras buvo Kaune.

1931 m. viešojoje policijoje dirbę policininkai sudarė 68,5%, policijos vadovybė – 22,6%, kanceliarijos darbuotojai – 9% visų policijos pareigūnų⁴⁹. Visi policijos valdininkai buvo atestuojami. Apie 40% policijos valdininkų kėlė kvalifikaciją policijos mokykloje, tarp policininkų tokių buvo

12,5%. Iki 1928 m. policininkams butą, kurą ir šviesą turėjo tiekti savivaldybės, bet šios, stokodamos lėšų, įsiskolindavo. Todėl nuo 1928 m. buvo įvestas „butpinigių“ priedas, mokamas ministerijos. Kaune jis sudarė 40%, kitur 20–25% atlyginimo sumos. Tačiau policininkas už šias lėšas galėjo turėti vieną kambarį su viena krosnimi, gauti 1 m³ beržinių malkų, 60 svarų žibalo. Nuovados viršininkas – 3 kambarius, 2 krosnis ir 2 m³ malkų bei 120 svarų žibalo valstybės sąskaita⁵⁰. Gydymas buvo nemokamas. Nuo 1932 m. Palangoje veikė „Policijos sanatorija“. Joje 1938 m. ilsėjosi 498 pareigūnai, tiesa, daugiausiai iš centrinio aparato – 110, iš saugumo departamento – 93, Kauno miesto policijos – 33, o štai iš Biržų – 7, iš Rokiškio – 6, iš Šakių – 3⁵¹.

1928 m. buvo prieita prie išvados, kad turėti „valdiškus“ arklius netikslinga, ir nutarta, kad tie policijos valdininkai, kuriems tarnyboje reikia arklio ar automobilio, turi juos nusipirkti savo lėšomis, nors ir buvo galima gauti paskolą. Valstybė apmokėdavo transporto priemonės išlaikymą: pašarus, priežiūros išlaidas, remontą ir t. t. Nuosavi arkliai buvo geriau prižiūrimi, geresnės veislės ir jai buvo galima greičiau pasiekti įvykio vietą. Dviračiais ir motociklais buvo aprūpinama tik miesto policija ir jie liko „valdiškoje nuosavybėje“.

Taigi trečiojo dešimtmečio pabaigoje policijos struktūra buvo susiformavusi, ji turėjo patyrusius valdininkus, tobulėjančius policininkus, vykdė daugybę funkcijų ir gana gerai tvarkėsi visuose veiklos baruose. Tiesa, nuo ketvirto dešimtmečio ėmė daugėti nusikaltimų. 1931 m. jų buvo užregistruota 57 616, 1932 m. – 62 072, o 1933 m. – 74 223. Tai vertė galvoti apie policijos darbo pertvarkymą, pareigūnų skaičiaus didinimą. Policijos nuovadų būta tolokai viena nuo kitos ir tai sunkino policininkų darbą, menkino kontrolės galimybes, daug laiko užimdavo nuvykimas į įvykio vietą. Be to, ir gyventojams dėl įvairių pažymų buvo sunku keliauti 20-30 kilometrų. Policijos punktai išduoti pažymų teisės neturėjo. Tad reikėjo pertvarkyti ir viešosios policijos veiklos teritorijas, padidinti nuovadų skaičių. Etatų skaičius nuovadose būdavo tas pats, bet nuovados apėmė nevienodo dydžio teritorijas, jose gyveno skirtingas skaičius gyventojų. Vadinasi, vienur policininkai dirbo daugiau nei kitur, o atlyginimas buvo toks pat. Reikėjo suvienodinti policininkų darbo apimtį. Šios priežastys ir nulėmė 1932 m. pradėtą policijos pertvarkymą „iš apačios“. Lietuvoje buvo panaikinti policijos punktai ir įsteigtos 263 nuovados, iš esmės kiekviename valsčiuje. 91 jų tapo „pirmos eilės“ nuovadomis: jos veikė didesniuose miesteliuose arba jų veikimo teritorijoje turėjo gyventi ne mažiau kaip 10 000 gyventojų. Kitos 172 tapo „antros eilės“ nuovadomis. Taip pertvarkius nuovadų struktūrą, viena nuovada veikė maždaug 250 km² teritorijoje, jos veiklos spindulys sudarė apie 15 km. Vienas policininkas dabar turėjo aptarnauti apie 75 km² plotą, jo žinioje buvo 2800 gyventojų, tai yra keliais

šimtais daugiau nei iki reformos. Todėl viešosios policijos etatų skaičius pradėtas laipsniškai didinti. Jei 1934 m. viešojoje policijoje buvo 1555 etatai, tai 1939 m. – jau 2733⁵². Savitas reformos, kuri buvo vykdoma neskubant ir atsižvelgiant į pasekmių efektyvumą, baigiamasis akordas buvo naujos uniformos įvedimas 1933 m.

Ketvirto dešimtmečio pradžioje viešosios policijos sudėtį papildė eismo policija. 1932 m. Vytautas Reivytiš buvo paskirtas Kauno nuovados viršininku „judėjimo tvarkymo reikalams“. Po to jis buvo komandiruotas į JAV, kur susipažino su automobilių ir sunkvežimių charakteristikomis, eksploatavimo tinkamumo nustatymu. Grįžęs ėmė vadovauti eismo policijos nuovadai, savo žinion gavo du nuovados viršininko padėjėjus – J. Levaną ir J. Jakaitį, bei du policininkus – A. Ratkevičių ir B. Vailionį, ir tai buvo Eismo policijos pradžia. Ši policija kontroliavo eismą Kauno mieste ir priemiesčiuose, retai – kitose vietose. Ji rėmėsi „Autovežimų“ įstatymu, kurį 1935 m. pakeitė „Viešais keliais judėjimo“ įstatymas bei Eismo taisyklės. Eismo policija prižiūrėjo, kaip laikomasi eismo taisyklių, mokė policininkus reguliuoti eismą, tirdavo nelaimingus atsitikimus, tikrindavo transporto priemonių techninę būklę. Eismo policija savo transporto priemonių neturėjo, jas gaudavo iš policijos rezervo⁵³. 1939 m. eismo policijos nuovada buvo įsteigta ir Vilniuje.

Be eismo policijos nuo 1932 m. Kauno mieste pradėjo veikti mokesčių ieškojimo policija (mokesčių nuovada), teismo, nepilnamečių reikalų, doros priežiūros policija. Pastarojoje jau dirbo ir keletas policininkų, nors šiaip moterų pareigūnių nebuvo.

Paskutinį kartą policija buvo reorganizuota 1935 m., kai vietoj Piliečių apsaugos departamento ėmė veikti policijos departamentas.

Ketvirtame dešimtmetyje ėmė keistis policijos darbo stilius, pradėta daugiau dėmesio skirti nusikaltimų prevencijai, mažiau – nedideliems viešosios tvarkos pažeidimams. Atsiminimuose rašoma, jog buvo nustota „kišti daboklėn žurnalistų, valstybinio teatro artistų ir šiaip padorių piliečių, kurie pasinerdavo alkoholio džiaugsme. Vietoj daboklės policininkas turėjo nusamdyti taksi arba vežiką ir neblaivų pilietį parvežti į jo namus. Kitą dieną policininkas pristatydavo sąskaitą...“⁵⁴. Be to, per tą dešimtmetį buvo priimta nemažai policijos darbą reglamentuojančių dokumentų. Antai 1930 m. buvo priimta „Instrukcija policijos tarnautojams dėl santykių su svetimos valstybės diplomatais“, 1931 m. – „Policijos liudijimų davimo taisyklės“, 1936 m. – „Policijos teisės ir pareigos karių atžvilgiu“ ir „Policijos nuovadų raštvedybos taisyklės“, 1937 m. – „Policijos tarnautojams komplektuoti instrukcija“ ir daugelis kitų⁵⁵. Tai lengvino ir gerino policijos darbą, jo veiklai stabilumo suteikė ir tai, kad net penkerius metus (1935–1940) Policijos departamentui vadovavo Kazys Svilas.

Ilgainiui keitėsi policijos darbuotojų laisvalaikis. Nuo 1932 m. jie galėjo rinktis į policijos klubus. Iš pradžių – tik Kaune, vėliau tokie klubai steigėsi ir apskrityse. Klubų tikslas buvo bendrauti, keistis patyrimu. Kauno policija įkūrė orkestrą, vadovaujamą dirigento Broniaus Jonušo. Šis orkestras vasarą koncertuodavo Palangoje.

Kad ir kaip stengdamasi, Lietuvos viešoji policija nepažabojosi nusikalstamumo, kuris, nors kai kuriais metais ir sumažėdavo, vis dėlto nuolat augo. Kovoiant su nusikaltėliais per 20 metų žuvo apie 100 policininkų. Tačiau policija darė, ką galėjo ir kiek galėjo, stengdamasi pateisinti savo credo: „Tvarka ir teisėtumas – valstybės pagrindas“.

Kriminalinė ir saugumo policija. Kriminalinės policijos ištakos siekia 1919-uosius, kai sausio 20 d. VR viceministras Zigmas Starkus pasirašė įsakymą „paskirti Kauno miesto milicijos viršininko padėjėjais: kriminalinėje srityje Fridrichą Ciglerį...“⁵⁶. Iki 1919 m. balandžio Kauno miesto milicija, taigi ir jos kriminalinė dalis, buvo pavaldi miesto valdybai ir VRM, vėliau – tik ministerijai. Cigleris greitai perėmė iš vokiečių okupacinių įstaigų kriminalines bylas, buvo patvirtinti ir pirmieji Kauno miesto kriminalinės policijos etatai – iš viso 11. Be to, jų žinion buvo paskirta 14 milicininkų, kurie padėdavo vykdyti kratas, suimti įtariamuosius, juos saugoti⁵⁷. Kartais kriminalistams talkindavo Kauno miesto komendantūros kariai.

Pradžią buvo sunki. Šlaistėsi pabėgusieji karo belaisviai („plienčikai“), kurie plėšikaudavo ir žudydavo. Vagys veikdavo dienomis, kriminalinių nusikaltimų skaičius augo. Be to, kriminalinėje policijoje nedirbo nė vienas pareigūnas, turintis deramą patirtį, nebūta nusikaltėlių registracijos, neturėta net fotoaparato. Dėl to jau nuo pat 1919 m. balandžio svarstyta, kaip efektyviau kovoti su nusikalstamumu. Per metus buvo įvesta nusikaltimus padariusių asmenų registracija. Pakeistas ir kriminalinio skyriaus vedėjas – juo tapo P. Maksimovas, iki karo dirbęs Rusijos policijoje.⁵⁸ Kriminalistų skaičius padidintas iki 14⁵⁹. Apskrityse ėmė veikti slaptieji kriminalinės milicijos agentai, kurių 1919 m. buvo 34⁶⁰, o metais numatyta turėti 60⁶¹. 1919 m. pabaigoje buvo surengti kursai kriminalinės policijos valdininkams mokytis. Juos baigė 24 pareigūnai. Kriminalinės policijos kūrimas VRM struktūroje buvo baigtas 1920 m. gegužę, kai įsteigtas kriminalinės milicijos centrinis biuras, vadovaujamas A. Veselio. Po to kriminalinę policiją pradėta sparčiau kurti vietose, nes iki tol ji iš esmės veikė tik Kaune.

Bene įspūdingiausias besikuriančios kriminalinės policijos tyrimas buvo prancūzų misiją saugojusio kareivio Prano Eimučio nužudymo atskleidimas ir nusikaltimą padariusių vokiečių karių suėmimas.

1920-aisiais, trumpam atgavus Vilnių, čia buvo įkurtas kriminalinis skyrius, kuriame dirbo 10 valdininkų bei 221 policininkas. Pirmuoju skyriaus vedėju buvo paskirtas J. Drelingas. Vedėjas perėmė tyrimų protokolus, pranešimus apie padarytus nusikaltimus, tarp kurių dominavo pranešimai apie parduotuvių apiplėšimus. Per trumpą laiką pavyko likviduoti 40 asmenų gaują, kuriai vadovavo S. Galperovičius ir jo meilužė „Ryžaja Perka“. Paaiškėjo, kad gauja apiplėšė 37 krautuves, o du gaujos nariai broliai Lvovčikai dar buvo spėję Kaune apiplėšti Soloveičiko butą ir pagrobti 3 mln. ostmarkių. Lucjenui Želigowskiui užėmus Vilnių, Lietuvos kriminalinės policijos darbas jame nutrūko.

1921 m. pradėta nauja kriminalistikos pertvarka. VR ministrui Skipičiui reorganizavus Piliečių apsaugos departamentą, vienu iš penkių skyrių tapo Kriminalinis skyrius. Šiam skyriui buvo nurodyta sekti kriminalinius ir priešvalstybinius nusikaltėlius, vesti kvotas, registruoti nusikaltėlius⁶². Tai darant jau buvo būtina atlikti daktiloskopiją, antropometriją bei fotografuoti. Kriminalinė policija privalėjo tirti sunkius nusikaltimus, ir tik jų nesant – mažiau sudėtingus. Nuo 1923 m. kriminalinei policijai buvo pavestas ir politinis sekimas. 1921 m. nustatytuose etatuose jau nebeliko vietos slaptiesiems kriminalinės policijos agentams. Vietoj to imta steigti kriminalinės policijos punktus vietose. Jų numatyta įkurti 10, tačiau Vilniuje ir Gardine jie nebuvo įkurti⁶³. Dėl šių priežasčių buvo padidintas etatų skaičius – kriminalinėje policijoje dirbo 140 valdininkų.

1924 m. Lietuvos policiją suskirsčius pagal specializuotas tarnybas, liko 4 kriminalinės policijos punktai Kaune, Panevėžyje, Šiauliuose, Vilkaviškyje. Penktas buvo numatytas, tačiau neįkurtas Ukmergėje. Tokia kriminalinės policijos struktūra išliko iki 1927 m. Per tą laiką darbas darėsi griežčiau reglamentuotas, didėjo patyrimas. Tam tikrą pasididžiavimą kėlė patvirtintas kriminalinės policijos ženklas, sukurtas žinomo dailininko Antano Žmuidzinavičiaus. Tobulėjo kriminalistų tyrimo metodai.

Tuo metu buvo pradėtas leisti laikraštis „Kriminalinės policijos žinios“, kurių pirmas numeris pasirodė 1926 m. lapkritį. Laikraštyje buvo skelbiami ieškomų asmenų sąrašai, recidyvistų bei pavojingų asmenų nuotraukos, aprašomi pavogti daiktai, padirbti pinigai. Kriminalinė policija įsteigė biblioteką, kurioje buvo kaupiama naujausia kriminalistinė literatūra, išleista užsienio šalyse. Lietuvos kriminalistai užmezgė ryšius su tarptautine kriminalinės policijos komisija, kurios dėka gaudavo duomenų apie padirbtus dokumentus, pinigus, brangakmenius, buvo keičiamasi svarbia informacija.

Kriminalinės policijos viršininkai keisdavosi retai. Antai Kazys Budrevičius jai vadovavo aštuonerius metus (1925–1933), Petras Pamataitis – septynerius (1933–1940). Labai trumpai kriminalinės policijos vadovais dirbo Jonas Stankaitis, Jonas Budrys, Antanas Staškevičius, Aleksas Survila. Visi šie minėtieji privalumai įgalino policiją geriau kovoti su nusikalstamumu. Štai 1921 m.

kriminalinė policija suėmė 253 nusikaltėlius, atliko 63 kratos, užregistravo 8000 ieškomų asmenų⁶⁴. Vis dėlto nusikaltimų skaičius augo. Jei 1924 m. visų rūšių nusikaltimų – žmogžudysčių, kūno sužalojimų, vagysčių, apiplėšimų, „degtindarystės“, padegimų, „dorovinių nusižengimų“ ir kitokių – buvo padaryta 26 604, tai 1926 m. – jau 27 710.⁶⁵ Buvo įvykdoma daug vagysčių, tarp jų itin dažnos buvo „arkliavagystės“. Praėjus pusantrų metų nuo lito įvedimo, 1924 m. kriminalinė policija suėmė du Šiaulių miesto gyventojus – J. Venckų ir J. Vanagėlį, kurie padirbinėjo 50 litų kupiūras, buvo pasirengę gaminti 100 litų banknotus. 1927 m. kriminalistai suėmė asmenis, kurie 10 dolerių „perdirbdavo“ į šimtą prirašydami nulį. 1926 m. gruodį per visą Lietuvą nuskambėjo J. Šimatonio 6 asmenų šeimos išžudymas. Nusikaltimas buvo greitai atskleistas, o nusikaltėliai 1927 m. vasarį nuteisti mirties bausme⁶⁶. Kasmet kriminalinė policija suimdavo vis daugiau nusikaltėlių: 1924 m. suėmė 8343, 1926 m. – 9248 asmenis⁶⁷. Nusikaltimų išaiškinimo procentas buvo didelis – net 78%⁶⁸. Tai lėmė žemas nusikaltėlių lygis, gerėjantis kriminalistų pasirengimas ir jiems keliami aukšti reikalavimai. Vienas to meto policininkų K. Kalpas prisimins: „jei kurio policijos pareigūno darbo rajone įvykdyti nusikaltimai nebūdavo bent 98% išaiškinti per 2–3 mėnesius, tas pareigūnas galėjo būti atleistas iš tarnybos kaip neveiklus“⁶⁹. Iš laiko perspektyvos autorius gal ir idealizavo praeitį, bet griežti reikalavimai stimuliuojo policininkus.

1924 m. pradėjo ryškėti nauja tendencija – ėmė mažėti sunkių nusikaltimų. 1929 m. šis pokytis tapo akivaizdus, kai žmogžudysčių skaičius sumažėjo iki 11, nors 1928 m. jų buvo įvykdyta 18. Arkliavagysčių skaičius per tuos metus sumažėjo nuo 102 iki 65, bet 1928–1929 m. pagausėjo kitos rūšies nusikaltimų. Dokumentų padirbinėjimų padaugėjo nuo 10 iki 31, pinigų – nuo 25 iki 51⁷⁰. Tuo metu kriminalistų darbui dar trūko nusikaltimų bei jų didėjimo analizės. Dažniausiai dėl nusikalstamumo buvo kaltinama „nedisciplinuota“ visuomenė ar socialiniai santykiai.

Kriminalinių nusikaltimų daugėjimas formavo mintį, kad reorganizavus policijos struktūrą, bus surastas ir optimaliausias valdymo būdas, o tai pagerins kovą su nusikalstamumu. Todėl 1927 m. vietoj Piliečių apsaugos departamento kriminalinio skyriaus buvo įkurta Kriminalinės policijos valdyba, tiesiogiai pavaldi VR ministrui. Jos viršininku buvo paskirtas Budrys, o kriminalinės policijos „B“ viršininku išliko Budrevičius. Kriminalinės policijos etatų skaičius buvo padidintas iki 179⁷¹. 1928 m. Kriminalinės policijos statute jos tikslas buvo nusakytas labai paprastai: „išskinti, sekti ir įspėti kriminalinius nusižengimus“. Siekiant šių tikslų buvo pradėta daugiau dėmesio skirti kriminalinės policijos valdininkų mokymams. 1923–1929 m. Kauno aukštesniosios policijos mokyklos kursus baigė 22 kriminalinės policijos valdininkai. Iki 1928 m. nusistovėjo ir mokymo programa. Kriminalistams

buvo dėstomi bendrojo lavinimo dalykai (lietuvių kalba, Tėvynės pažinimas), specialiosios disciplinos (policijos, baudžiamoji teisė, kriminalistika, ginklų pažinimas ir kt.), fizinis lavinimas ir meninis bei ekonominis pažinimas (apie meną ir teatrą, ekonominę būklę, prekybą)⁷². Tai gerino kriminalinės policijos darbą, bet paaiškėjo, kad vyresnybė valdininkus į kursus išleidžia nenoriai. Vieniems besimokant padidėdavo kitų darbo krūvis, be to, paskaitos kriminalistams vykdavo kartu su viešosios policijos klausytojais. Nenorą mokytis lemdavo kolegų požiūris. Grįžusieji iš kursų buvo pravardžiuojami „akademikais“, „profesoriais“. Nuo ketvirto dešimtmečio pradžios padėtis ėmė keistis. Buvo suvokta, kad be mokymosi, naujų metodų taikymo kriminalinė policija žymesnių laimėjimų nepasieks. 1932–1936 m. kursus baigė 129 kriminalinės policijos valdininkai ir policininkai. Policijos mokykloje buvo įsteigtas kriminalistikos kabinetas, diskutuota dėl galimybės įkurti kriminalinės policijos mokyklą. Intensyvios pastangos davė teigiamų rezultatų. 1934 m. virš 31% kriminalistų turėjo specialaus mokslo baigimo pažymėjimus, dar po trečdalį buvo baigę 3-4 gimnazijos klases arba turėjo pradinį išsilavinimą. Universitetą buvo baigę 3,59% visų kriminalistų⁷³. Nuo 1927 m. naujas galimybes atvėrė įkurtas Identifikacijos biuras, turėjęs laboratoriją, kurioje buvo atliekama 20 tyrimų ir eksperimentų. Tai, kad mokymosi ir tyrimo galimybės padėjo geriau atskleisti nusikaltimus, rodo išaiškintų nusikaltimų duomenys. Per ketvirtą dešimtmetį kriminalinė policija išaiškino 91% nužudymų, 89% pinigų padirbinėjimų ir prievartavimų, 94% sukčiavimų, 63% apiplėšimų, 60% vagysčių⁷⁴.

1933 m. Kriminalinės policijos valdyba buvo pertvarkyta į Valstybės saugumo departamentą, vietose buvo įkurtos saugumo ir kriminalinės policijos apygardos. Ši reforma darbo pasiskirstymo iš esmės nepakeitė. Kriminalinė policija ir toliau tyrė kriminalinius nusikaltimus. Ir tyrė gerai, nes dauguma nusikaltimų būdavo atskleidžiami.

Minėtos 1933 m. VRM struktūrinės pertvarkos metu ir politinės policijos veikla buvo sutelkta Valstybės saugumo departamente. Bet iki šio departamento įkūrimo Lietuvos saugumas nuėjo penkiolikos metų kelią. Kuriantis Lietuvos valstybei bei Nepriklausomybės karų laikotarpiu valstybės saugumu rūpinosi kariuomenės Generalinio štabo Žvalgybos skyrius. Vienas jo tikslų buvo rinkti žinias apie šalies gyventojų politines pažiūras. Šias funkcijas vykdė žvalgybos skyriaus kontržvalgybos dalis, kuri stengėsi sekti įvairius krašto vidaus gyvenimo pokyčius, galinčius pakenkti šalies valstybingumui. Pagrindinis tikslas buvo atskleisti tų valstybių agentus, su kuriomis buvo kariaujama. Tokį vidaus politinį sekimą sutelkti Kontržvalgybos skyriuje buvo tikslinga, nes dažnai buvo neįmanoma atskirti bolševikų organizacijų antivalstybinės veiklos nuo šnipinėjimo Sovietų Rusijos naudai ar sukilimo

rengimo. Tačiau tokiu atveju neišvengiamai mažiau dėmesio tekdavo vidaus padėties analizei. Susiklosčius tokiai situacijai antivalstybinę veiklą tirdavo ir VRM pavaldi milicija. Pavyzdžiui, 1920 m. milicija suėmė 942 „priešvalstybinius nusikaltėlius“⁷⁵. Pasibaigus Nepriklausomybės kovoms Kontržvalgybos skyriaus viršininkas Jonas Budrys ėmė peržiūrėti jos funkcijas. Daugiau dėmesio imta skirti iš Rusijos grįžtantiems pabėgėliams patikrinti, prašymams vykti už demarkacinės linijos svarstyti, informacijai apie asmenis, priimamus dirbti į valstybines įstaigas, surinkti ir, be abejo, Lietuvoje gyvenusiems lenkams sekti bei komunistinėms organizacijoms atskleisti. 1921m. buvo susektos ir likviduotos 33 komunistinės organizacijos, rasti 4 jų literatūros sandėliai ir spaustuvė⁷⁶. Taikos sąlygomis karinę žvalgybą buvo geriau palikti Generaliniam štabui, o antivalstybinės veiklos sekimą perleisti Vidaus reikalų ministerijai. Tokių motyvų vedama 1923 m. Krašto apsaugos ministerija kontržvalgybą perdavė VRM Piliečių apsaugos departamento kriminaliniam skyriui „B“. 1924 m. sausio 1 d. šis skyrius buvo pavadintas VRM Politinės policijos skyriumi. Jos viršininkas iki 1926 m. buvo Antanas Račys.

Keičiantis pavaldumui negalėjo nekilti sunkumų. Ne visi buvę žvalgybininkai perėjo į civilinę tarnybą (policijos darbuotojų atlyginimai buvo mažesni nei karininkų), – perėjo turintieji menkesnę kvalifikaciją (tik trečdalis turėjo kontržvalgybos patyrimą). Net 20% buvo bemoksliai, tik 4% buvo baigę gimnazijas, nebuvo nė vieno su aukštuoju išsilavinimu⁷⁷. 1924 m. politinėje policijoje dirbo 117 darbuotojų. Veiklos kryptys iš esmės liko tos pačios: kovoti su užsienio šalių – Sovietų Sąjungos ir Lenkijos – žvalgybomis, neleisti „varyti priešvalstybinę akciją“⁷⁸, sekti organizacijas, kovojusias prieš Lietuvos Nepriklausomybę ir politinę santvarką. Šiems tikslams imti verbuoti agentai, kurta agentūra įvairiose organizacijose, klubuose, redakcijose. Darbą palengvino patvirtintos „politinių nusikaltėlių sekimo darbui taisyklės“, kurių esminis punktas buvo nurodymas rinkti duomenis ne apie visus įtariamuosius, o tik apie asmenis, žinomus dėl savo antivalstybinės veiklos. Tai spartino žinių apdorojimą, darbą darė tikslingesnį.

1926 m. sudarius valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybę buvo pradėti keisti sekimo prioritetai. Pradėta daugiau dėmesio skirti dešiniųjų organizacijų kontrolei, tuo tarpu kairiųjų organizacijų sekimas buvo susilpnintas. Be to, naujoji vyriausybė pakeitė politinės policijos viršininką, ruošėsi mažinti šios policijos darbuotojų skaičių. Pamažu brendo nepasitenkinimas, kurio neliko po 1926 m. gruodžio perversmo. Buvo grąžinti senieji sekimo prioritetai, beje, atsirado ir naujas. Stengtasi daugiau sužinoti apie karininkų nuotaikas, suvokiant, kad kartą įvykdę perversmą, jie gali imtis analogiškos akcijos ir prieš atėjusiuosius į valdžią.

1927 m. naujuoju politinės policijos viršininku buvo paskirtas Budrys, kuris inicijavo VRM struktūros pertvarką. Kriminalinė ir politinė policija buvo suvienytos į Kriminalinę policiją. Pradėjus reformą buvo numatyta, kad Kriminalinėje policijoje dirbs 103 darbuotojai.⁷⁹ Vietose – Šiauliuose, Panevėžyje, Marijampolėje ir Ukmergėje – veikusieji Politinės policijos skyriai buvo pavadinti Kriminalinės policijos punktais „A“, o kriminalinės – punktais „B“.⁸⁰ Kriminalinės policijos ir skyriaus „A“ viršininku buvo paskirtas Budrys.

Vykdam šią reformą aiškėjo ir jos trūkumai, todėl nuo 1927 m. rudens Kriminalinės policijos pareigūnų skaičius buvo padvigubintas⁸¹. Vietose punktų pavadinimai buvo pakeisti ir pradėti numeruoti: Pavyzdžiui Šiaulių I kriminalinės policijos rajonas ir t. t. Tik Kaune liko atskiri VI politinės ir VII kriminalinės policijos rajonai. 1928 m. Kriminalinė policija buvo perduota tiesioginai VR ministro žinion, motyvuojant operatyvumo būtinybe.

Iki 1928 m. pavasario buvo parengtas ir kovą patvirtintas Kriminalinės policijos statusas. Vienas pirmųjų iškeltų tikslų buvo „kovoti su priešvalstybinėmis organizacijomis ir asmenimis“⁸². Šią veiklą privalėjo vykdyti Kriminalinės policijos I skyrius, kuriam buvo pavaldus Kauno politinio rajono viršininkas, Agentūros vedėjas, tardymo ir spaudos sekcijos. Agentūros vedėjas privalėjo turėti agentų, pasak to meto termino – „savidarbininkų“ priešvalstybinėse organizacijose ir rinkti priešvalstybines žinias. Tardymo sekcijas turėjo vykdyti kvotas, spaudos – sekti vidaus ir užsienio spaudą, paruošti jos apžvalgas, prižiūrėti užsienio leidinių cenzūravimą. Kriminalinės policijos viršininko žinioje buvo Operatyvinė–žinių sekcija, kurios veikla buvo itin reikšminga. Jai buvo pavesta sudaryti „komunistų, lenkų, įvairių šnipų [...] ir kitų priešvalstybinių žmonių biografinius lapus, [...] atstovybių, atskirų įstaigų ir didesnių įstaigų atskiras bylas“⁸³. 1928 m. gruodžio 18 d. buvo patvirtintos naujos „Politinių nusikaltėlių sekimo taisyklės“, kurios svarbiausiu tikslu paskelbė visapusiškos informacijos apie Lietuvos politinį gyvenimą rinkimą. Šie dokumentai reglamentavo politinės policijos darbą, darė jį veiksmingesnį. Kaip nurodo Arvydas Anušauskas, 1928 m. „Lietuvos žvalgyba jau veikė nepriekaištingai“⁸⁴. Reikšmingiausia jos nuveiktas darbas – sovietų agento, Lietuvos generolo Konstantino Kleščinskio demaskavimas; taip pat buvo žinomi visi plečkaitininkų planas, aktyviai veikta prieš teroristines organizacijas, ypač prieš 1929 m. surengtą pasikėsinimą į ministrą pirmininką Augustiną Voldemarą.

Nuo 1933 m. birželio 1 d. vietoj Kriminalinės policijos valdybos pradėjo veikti VRM Valstybės saugumo departamentas (VSD). Jam vadovavo Jonas Statkus, o nuo 1934 m. rugsėjo 1 d. iki pat 1940 m. birželio vidurio – Augustinas Povilaitis. Įsteigtąjį VSD sudarė Valstybės saugumo policija ir

kriminalinė policija. Nuo 1934 m. VSD turėjo savo vidaus statutą, gerėjo jo techninis aprūpinimas, metodinės priemonės, darbo sąlygos. Daugėjo darbuotojų – 1935 m. čia dirbo 313 tarnautojų⁸⁵. Tais metais VSD Kauno apygardoje buvo net 341 informatorius, iš kurių 107 sekė komunistus, 23 – lenkų agentus. Taip pat buvo sekami socialdemokratai, valstiečiai liaudininkai, krikščionys demokratai. Kariuomenėje veikė 18 informatorių⁸⁶. Tai kėlė nepasitenkinimą. Reivytis atsiminimuose rašė: „buvo pradėta ieškoti ir verbuoti apmokamus šnipelius mūsų karininkijos gretose. Ir kas be ko – šnipelių pritupdė. Ir čia buvo įnešta nešvanki demoralizacija“⁸⁷.

Vienaip ar kitaip, iki 1940 m. VSD visapusiškai sustiprėjo. 1938 m. net 57,5% darbuotojų turėjo profesinį pasirengimą⁸⁸. Bet daugėjo ir problemų. Didėjant karo grėsmei buvo konstatuota, kad Lietuva tampa užsienio šalių žvalgybos interesų šalimi ir siūlyta gerinti VSD struktūrą, patobulinti padalinių veiklą, tačiau įvykių gausa neleido to įgyvendinti, ir buvo apsiribota VSD etatų padidinimu iki 451 pareigūno⁸⁹. Daug dėmesio buvo skiriama pabėgėlių iš Lenkijos filtravimui, lenkų pagrindinių organizacijų Vilniuje sekimui. Tik 1940 m. sausį saugumo policija suėmė 168 lenkus⁹⁰. Tačiau visa veikla, turėjusi saugoti Lietuvą nuo vidaus priešų, neapsaugojo nuo išorės agresijos. Geriausias VSD ir jo direktoriaus Povilaičio veiklos įvertinimas buvo Sovietų Sąjungos ultimatyvus reikalavimas jį suimti kaip žmogų, kovojusį su „aktyviais bolševikų gaisrais“. 1940 m. vasaros pradžioje Valstybės saugumo departamento darbas buvo nutrauktas.

Pasienio policija. 1919 m. pavasarį buvo nutarta organizuoti „pasienio ginkluotą miliciją, kurios priedermė bus saugoti sieną“. Pasienio milicija (kartais vadinta pasienio sargyba) tuo metu turėjo būti kuriama Prekybos ir pramonės ministerijos lėšomis. Priėmus Laikinosios muitinių įstatus buvo nustatyta, kad „siena saugoma ginkluotos milicijos, kuri klauso muitinės Viršininko, Muitinių Departamento nurodymų“. Pastarasis visą sieną, kurios ilgis tuo metu sudarė 558 km, padalijo į 9 zonas po 50-70 km ir priskyrė jas atitinkamų muitinių pavaldumui. Buvo apskaičiuota, kad minimalus pasienio milicininkų skaičius, reikalingas sienai su Vokietija ir Latvija saugoti yra 837 pėstieji ir 39 raitieji milicininkai. Taigi 2 km valstybės sienos turėjo tecti po 3 milicininkus⁹¹.

1919 m. pavasarį buvo paskelbtas priėmimas į pasienio miliciją. Norintieji tarnauti privalėjo pateikti duomenis apie save vietiniams komitetams, o pastariesiems rekomendavus, į tarnybą priimdavo muitinė. Tokią teisę turėjo Kretingos, Naujamiesčio, Tauragės, Jurbarko, Naumiesčio, Virbalio, Ročkų muitinės. Valstybė įsipareigodavo pasienio milicininkus apginkluoti ir mokėti 300 auksinų atlyginimą bei atleisti nuo tarnybos kariuomenėje. Milicininkas privalėjo tarnauti ne mažiau kaip vienerius metus. Pirmieji pasienio milicininkai – 20 asmenų – į darbą buvo priimti 1919 m. balandį. 1919 m. viduryje jų

buvo 300, metų pabaigoje – 376. Taigi pasienio apsauga buvo silpna, sunkiai prieinamose vietose ar naktį siena likdavo nesaugoma.

Sunkumų bei trūkumų būta ir daugiau. Štai 1919 m. birželį buvo kreiptasi į ministrą pirmininką su prašymu spartinti ginklų skyrimą, nes „pasienio sargyba sutinka ginkluotą pasipriešinimą“. Muitinių departamentas bandė gauti ginklų iš kariuomenės ir prašė 978 šautuvų bei 109 revolverių. Tačiau kariuomenei taip pat trūko ginklų ir atsakymas buvo gana tiesmukiškas: „sieną gali apsaugoti tik kariuomenė, o ne milicijantai“. Dar vienas sunkumas buvo tai, kad muitinių viršininkai daugiau rūpinosi muitinių darbo pradžia, mažai dėmesio skirdami pasienio apsaugai organizuoti. Trūko aprangos, ypač šiltų drabužių, nepakako arklių. Neturint gyvenamųjų patalpų pasienio milicininkams, jie gyvendavo pas vietos gyventojus, bet tuomet pašlydavo disciplina, sienos pažeidėjai žinojo pasieniečių darbo grafiką. Be to, pasienio sargybos išlaikymas kainavo gana daug. 1919-ųjų balandį, kai kūrėsi pasienio apsauga, jai buvo skiriama 189 000 auksinų per mėnesį, vasarą išlaikymas kainavo 162 900 auksinų. Tuo tarpu visiškai sukomplektuoti pasienio milicijai būtų reikėję skirti 969 600 auksinų per mėnesį.

Dėl šių minėtų sunkumų Muitinių departamentas pasiūlė sienos apsaugą perimti Lietuvos kariuomenei. Pagrindinis departamento motyvas buvo tas, kad kariuomenė turi pakankamai karių ir sienos apsaugai galės skirti 2 474 karius. Jų pakaks visapusiškai sienos apsaugai. Be to, karių išlaikymas turėjo kainuoti 860 520 auksinų, tai yra pigiau nei pasienio milicijos. Motyvai buvo įtikinami, ir 1919 m. pabaigoje sienos apsaugą perėmė Lietuvos kariuomenė pasienio pulkai.

Pasibaigus Nepriklausomybės kovoms, Lietuvos vyriausybė nutarė sienos apsaugą perduoti pasienio policijai. 1923 m. šiam pertvarkymui buvo pasirengta ir laipsniškai pradėta išvesti kariuomenės pasienio pulkus bei keisti juos pasienio policija. Sienos perdavimas ir perėmimas vyko planingai, buvo gerai organizuotas, ir nuo 1924 m. sausio 1 d. iki pat 1940 m. vidurio sieną saugojo Lietuvos pasienio policija. 1924 m. sausio 3 d. VRM Piliečių apsaugos departamento direktorius jau nurodė, kaip išdėstyti sargybas ir tai buvo pasienio policijos pavaldumo VRM pradžia.

1924 m. buvo nustatyta, kad pagrindinis pasienio policijos rūpestis bus saugoti sieną su Vokietija, per kurią buvo gabenama itin daug kontrabandos. Tam tikslui buvo sudaryti Vilkaviškio ir Šakių pasienio barai, kurie prižiūrėjo 139,2 km sienos ruožą. Baramas vadovavo 2 barų viršininkai, 17 rajonų viršininkų, o sieną saugojo 9 vyresnieji ir 2702 eiliniai policininkai. Sieną su Latvija buvo saugoma ne taip akylai, nes iš ten nebūta masinės kontrabandos srautų. Šiai sienai saugoti buvo įkurti Kretingos, Mažeikių, Šiaulių, Biržų, Rokiškio, Zarasų pasienio rajonai, prižiūrėję 454,1 km ruožą. Jį

saugojo 200 policininkų. Demarkacinę liniją su Lenkija kontroliavo Zarasų, Utenos, Ukmergės, Trakų, Alytaus, Seinų, Marijampolės ir Vilkaviškio administracinės linijos barai. Čia dirbo 988 sargybiniai, saugoję 519,5 km ruožą. Visoje Lietuvoje pasienio policijoje buvo 1460 sargybinių. Taigi labiausiai Lietuva buvo saugoma nuo Lenkijos ir Vokietijos. Čia 1 sienos kilometrui tekdavo po 2 policininkus, o 2,7 km sienos su Latvija teko tik 1 policininkas⁹².

Klaipėdos krašte sieną saugojo ne tik pasienio policija, bet ir Klaipėdos krašto policija. Jos žinioje buvo jūrinės sienos apsauga, tam tikslui paskirti laivai. Iš esmės sienos apsaugos struktūra iki 1940 metų kito nedaug. Pasienio policijos darbo taisyklės buvo išdėstytos „Pasienio policijos instrukcijoje“. Joje nusakyta, kokie asmenys gali būti priimami į policiją, nurodytos pareigybės, reglamentuota sienos saugojimo procedūra. Pasienio policija privalėjo asmenims neleisti nelegaliai pereiti sienos, sulaikyti jos pažeidėjus, kovoti su kontrabanda. Sunkiausia pasienio policijos tarnybos vieta buvo ties demarkacine linija su Lenkija. Čia vykdavo susišaudymai, žūdavo policininkai. Nuo 1927–1937 m. laikotarpiu įvyko 78 susišaudymai su Lenkijos pasienio apsaugos korpuso kareiviais, 7 policininkai žuvo, 13 buvo sužeisti⁹³. Lietuvių atsiminimuose buvo rašoma, kad „lenkai kėlė incidentus, grobė mūsų sargybinius, juos kalino, žudė, kilnojo į mūsų pusę šiaudines gaires“⁹⁴ (demarkacinės linijos žymėjimo gairės). Įvairius nesusipratimus spręsdavo Lietuvos pasienio policijos baro viršininkas bei Lenkijos pasienio apsaugos korpuso bataliono vadas. Rimtesnius nesusipratimus – apskrities viršininkas ir Lenkijos pavieto viršininkas. Svarbiausias incidentas įvyko 1938 m. kovo 11 d. apie 5 val. ryto, 8 km nuo Merkinės buvusiamė Trasnų kaime. Buvo apšaudytas policininkas Justas Lukoševičius, kuris atsakė tuo pačiu, ir, kaip paaiškėjo vėliau, mirtinai sužeidė Lenkijos kareivį Stanisławą Serafiną. Kovo 13 d. buvo tartasi incidentą spręsti pasienio policijos vadų jėgomis, tačiau į susitikimą Lenkijos atstovai neatvyko⁹⁵. Dar po kelių dienų Lenkija įteikė Lietuvai ultimatumą.

Kita nuolatinė pasienio policijos darbo pusė buvo kontrabandininkų sulaikymas ir kontrabandos nusavinimas. Įvairios prekės į Lietuvą buvo gabenamos iš visų kaimyninių šalių, daugiausia Vokietijos. Nelegaliai įvežti buvo mėginama įvairius gaminius – cigaretes, degtukus, mieles, tekstilės gaminius, kosmetiką ir, be abejojimo, spiritą, kuris absoliučiai dominavo tarp kontrabandinių prekių. Kontrabandos gabenimas į Lietuvą imdavo didėti pavasarį, mėnesį prieš Velykas, daugiausia jos būdavo įvežama vasarą, žiemą sumažėdavo. Tai žinodami, pasienio policininkai atitinkamai pasirengdavo. Tačiau sulaikyti kontrabandininkus buvo sunku – jie buvo gerai organizuoti, gaudavo didžiulius pelnus. Pavyzdžiui, litras spirito Gdanske, iš kurio į Lietuvą jo daugiausiai buvo plukdoma, kainavo 80 centų. Laivui jį atplukdžius ir sustojus Lietuvos teritoriniuose vandenyse, jis būdavo perkamas po 2 litus už

litrą. Prisipirkę spirito, Lietuvos kontrabandininkai valtelėse laukdavo nakties, kol bendrininkai krante uždegdavo laužą, kurio liepsna būdavo matoma tik iš jūros. Prie kranto laukdavo nešėjai, kurie greitai griebdavo kelias spirito skardines (po 10 l) ir dingdavo tamsoje. Atsiskaitoma būdavo vėliau, tačiau nešėjai už spiritą mokėdavo jau 6-7 litus. Pardavinėti spiritas būdavo vežamas iki Telšių ir čia kainuodavo 10-15 litų, o valstybinė jo kaina buvo virš 17 litų. 1926 m. Palangos apygardos teismo nuteistas kontrabandininkas iš karto teismo salėje sumokėjo 10 000 litų baudą⁹⁶. Tai buvo didžiuliai pinigai. Ketvirtajame dešimtmetyje buvo apskaičiuota, kad sulaikoma tik 10% įvežamos kontrabandos. Per metus valstybei buvo padaroma 2,5 mln. litų žala. Nuo tada imta reikalauti, kad pasienio policija ir muitinės pareigūnai glaudžiau bendradarbiautų, policininkai lydėdavo net ir legaliai įvežamą krovinį iki muitinės, buvo skiriamos premijos sugavusiesiems kontrabandą. Tam tikrų pasiekimų būdavo, tačiau tik laikini. Pasienio policija sulaikydavo apie 70% visos kontrabandos, tačiau visiškai jos sustabdyti nepajėgė.

1940 m. vasarą Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, pasienio policija neteko savo funkcijų. Nuo rugpjūčio 25 d. buvo uždraustas bet koks judėjimas per sieną, sienos apsaugą perėmė SSRS pasienio kariuomenė.

Kitos policijos rūšys. Geležinkelių ir vandens kelių policija iki 1924 m. sausio 1 d. buvo priklausoma nuo skirtingų žinybų. Geležinkelių tvarką prižiūrėjo karo komendantūros, o vandens kelių apsauga buvo susisiekimo ministerijos žinioje. Nuo 1924 m. jos tapo pavaldžios Piliečių apsaugos departamentui. Geležinkelių policijai vadovavo viršininkas ir pirmuoju buvo paskirtas Vladas Gricius. Jam buvo pavaldžios 4 nuovados, veikusios didžiuosiuose Lietuvos miestuose. Šioje policijoje dirbo apie 90 pareigūnų, kurie kontroliavo geležinkelius, stotis, traukinius, prižiūrėjo tvarką. Jų funkcijos apėmė atvykstančių į Lietuvą užsieniečių dokumentų kontrolę, rinkliavą už tarptautines vizas.

Vandens kelių policija buvo pavaldi Kauno miesto policijos viršininkui bei Kauno I nuovadai. 1924 m. vandens policijoje dirbo 14 pareigūnų. Jie prižiūrėjo tiltus, tvarką prieplaukose ir pliažuose. 1936 m. vandens kelių priežiūra buvo sugrąžinta susisiekimo ministerijai.

1920 m. Kauno mieste buvo įkurta savivaldybių policija, tuo metu turėjusi tris, vėliau 10 policininkų. Ji buvo išlaikoma savivaldybės, bet pavaldi miesto arba apskrities policijos vadui. Savivaldybės policiją turėjo Biržų, Panevėžio, Rokiškio, Šiaulių, Tauragės, Telšių savivaldybės, kuriose tarnaudavo 1-4 policininkai. Jie saugodavo savivaldybių turtą, rinkdavo ir išieškodavo mokesčius.

1934 m. buvo priimta „Privatinei policijai organizuoti ir veikti instrukcija“. Privačiąją policiją turėjo bankai, turtingesnės bendrovės. 1940 m. joje dirbo apie 100 policininkų.

5. 4. NEPOLICINĖS VRM STRUKTŪROS IR FUNKCIJOS (Algirdas Jakubčionis)

Socialinė rūpyba VRM sistemoje. Nepriklausomos Lietuvos socialinės rūpybos užuomazgos siekia 1917 m. rugsėjo 24 d., kai Lietuvos Taryba nutarė skolintis iš įvairių fondų, nukentėjusiems nuo karo sušelpiti⁹⁷. 1918 m. lapkričio 11 d. sudarytoje pirmojoje vyriausybėje jau buvo Viešųjų darbų ir maitinimo ministerija, vadovaujama Vlodo Stašinsko. Tai, kad VR ministras buvo ir šios ministerijos vadovas, rodo tam tikrą veiklos bendrumą. 1918–1919 m. susiklostė šios ministerijos darbų kryptys – buvo superkami maisto produktai, steigiami maitinimo punktai, vaikų ir senelių prieglaudos, kuriamos darbo biržos, organizuojami viešieji darbai bedarbiams. Greta to, imta teikti paramą grįžtantiems iš Rusijos pabėgėliams. 1919–1920 m. buvo globojama apie 50 000 vaikų, senelių, našlių⁹⁸. Tai pat buvo kuriamos darbo biržos miesteliuose, kuriuose gyveno virš 4000 gyventojų. 1919 m. vien tik Kauno miesto savivaldybė teikė paramą 2 400 bedarbių. Pamažu ryškėjo socialinės rūpybos problemos, nes ją tvarkė savivaldybės, privačios labdaros organizacijos, bei dvi – Vidaus reikalų bei Darbo ir socialinės apsaugos ministerijos. Vyraujant nuomonei, kad visi krašto vidaus reikalai turi būti sutelkti VRM, bei siekiant išvengti funkcijų dubliavimosi, 1919 m. spalį Darbo ir socialinės apsaugos ministerija buvo likviduota, o jos funkcijas perėmė VRM įkurtas ir nuo 1919 m. gruodžio 2 d. veikęs to paties pavadinimo departamentas. Darbo ir socialinės apsaugos departamentą sudarė 3 skyriai – darbo, socialinės apsaugos ir tremtinių grąžinimo. Tokia valdymo struktūra išliko iki 1924 m., kai departamentas buvo reorganizuotas. Karo pabėgėliams sugrįžus į Lietuvą, neteko reikšmės tremtinių grąžinimo skyrius, todėl jis buvo panaikintas ir įkurta Vyriausioji darbo ir socialinės apsaugos inspekcija.

Taigi, Lietuvos politikai, pradėję kurti modernią Lietuvą, nesuprato jos be socialinės apsaugos. Socialinę apsaugą sudarė socialinis draudimas, socialinė „globa“ arba rūpyba ir darbo apsauga. Kadangi tai buvo valstybės vidaus gyvenimo sritys, tai socialinė apsauga per visą Nepriklausomybės laikotarpį buvo kuriojama VRM. Veikianti ir šalies gyventojams padedanti socialinė apsauga iš esmės buvo sukurta iki 1926 m. Jeigu socialinės rūpybos kūrimo tempus diktavo sunkios gyvenimo sąlygos, pasibaigus vokiečių okupacijai, tai darbo apsaugos sistemos kūrimą nulėmė sunki darbininkų padėtis. Jau 1919 m. pabaigoje buvo priimtas „Darbo dienos ilgumo įstatymas“, kuriame buvo numatyta 8 val. darbo diena dirbantiesiems fabrikuose ir ne ilgesnė kaip 10 val. darbo diena dirbantiesiems

parduotuvėse. Beje, už įstatymo pažeidimą baudos buvo didelės – 100 litų bauda arba areštas iki 4 savaičių⁹⁹. Vėlesniais metais buvo įvestos kompensacijų išmokos atleidžiamiesiems iš darbo darbininkams (2 savaičių atlyginimo dydžio už kiekvienus dirbtus metus), įteisintas darbininkų privalomas poilsis ir nedarbas švenčių dienomis¹⁰⁰. Iki 1933 m. galiojo Lietuvai pritaikytas, dar carinės Rusijos laikais priimtas „Pramonės darbininkų samdos įstatymas“, kuris numatė samdos sutarčių sudarymą, darbo užmokesčio priklausymą nuo pragyvenimo minimumo¹⁰¹. Darbo apsaugos sistemą kurti baigė 1926 m. įstatymas, numatęs, kad valstybės tarnautojai, išdirbę numatytą laiką, turėjo gauti pensiją, netekę darbingumo – pašalpą. Įstatymas buvo taikomas mokytojams, valstybės tarnautojams. Kiekvienas, išdirbęs 25 metus, nepriklausomai nuo amžiaus turėjo gauti 60% atlyginimo dydžio pensiją, jei dirbo 35 metus – 75%¹⁰².

Nuo 1919 m. pradėta rūpintis ir dvaruose dirbusiais žemės ūkio darbininkais. Buvo priimtas atitinkamas įstatymas, draudęs išmesti ar neleisti gyventi dvarams priklausiusiuose pastatuose žemės ūkio darbininkams.

Socialinio draudimo sistema kūrėsi ilgiausiai. Tai nulėmė keletas priežasčių. Galiojo Rusijos imperijos įstatymai, numatę pramonės darbininkų aprūpinimą jiems susirgus bei galimybę drausti darbininkus nuo nelaimingų atsitikimų. Tačiau kurti vadinamąsias „ligonių kasas“ buvo galima tik ten, kur dirbo ne mažiau kaip 200 darbininkų. Iki 1925 m. buvo įsteigtos tik 2 tokios kasos. Buvo ir kita problema – iš kur gauti lėšų draudimui. 1923 m. buvo svarstomos laisvo darbininkų draudimosi savo lėšomis galimybės. Jos buvo įvertintos neigiamai motyvuojant, kad savo lėšomis niekas nesidraus. Naujas požiūris į šalies valdymą ir krašto problemas ėmė ryškėti 1925–1926 m., kai vyriausybės vadovavo Vladas Petrulis ir Leonas Bistras, o VR ministru buvo Antanas Endziulaitis. Be to, ir prezidentas Aleksandras Stulginskis teigė, jog „ekonominė valstybės galia yra jos saugumo garantas, siūlė spręsti socialinės apsaugos klausimus“¹⁰³. Taigi 1926 m. gegužės 18 d. buvo priimtas „Vyriausios socialinio draudimo valdybos įstatymas“, reglamentavęs socialinio draudimo reikalų tvarkymą¹⁰⁴. Nuo šios valdybos įkūrimo savo istoriją skaičiuoja dabartinė Socialinės apsaugos ir darbo ministerija.

Įkurta socialinio draudimo valdyba buvo pavaldė VR ministru. Jai vadovavo 5 asmenų taryba, kurių 2 skirdavo VR ministras, 2 buvo renkami ligonių kasų suvažiavimuose ir 1 – deleguojamas darbdavių. Vienas iš ministro paskirtųjų asmenų tapdavo Vyriausios socialinio draudimo valdybos pirmininku. Ilgus metus jai vadovavo Aleksandras Šostakas. Valdybos tikslai buvo ligonių kasų steigimas, draudimas nuo nelaimingų atsitikimų, draudimo įstaigų priežiūra. 1926 m. priimtas Ligonų kasų įstatymas numatė, kad ligonių kasos kuriamos siekiant privalomai apdrausti darbininkus bei

asmenis, dirbusius valstybinėse bei privačiose įstaigose. Privalomu draudimu nebuvo draudžiami žemės ūkio darbininkai, bei kiti, kurie „tyčia sau pasikenkė“, „gavo ligą nusikalstamuose darbuose ar muštinėse“ bei asmenys, kurių pajamos viršijo 400 litų per mėnesį¹⁰⁵, – kitaip tariant, tiems, kurie gyveno pasiturimai, nes jų mėnesio pajamos keturiskart viršijo pragyvenimo minimumą. Ketvirtame dešimtmetyje privalomuoju draudimu jau buvo apdrausta ketvirtadalis Kauno gyventojų. 1938 m. visoje Lietuvoje (be Klaipėdos krašto) buvo apdrausta 118 000 žmonių, t. y. tik 4% gyventojų¹⁰⁶.

1930–1940 m. socialinės apsaugos sistema darėsi vis platesnė bei veiksmingesnė. 1931 m. Lietuva ratifikavo 5 tarptautines darbo konvencijas: dėl moterų darbo naktį, vaikų nakties darbo, 8 val. darbo dienos, dėl ligų draudimo¹⁰⁷. Buvo priimtas „Pramonės darbininkų samdos įstatymas“, „Draudimų nuo nelaimingų atsitikimų įstatymas“ ir keletas kitų. Be to, valstybė jau galėjo skirti daugiau lėšų socialinei rūpybai. Neturtingiesiems pagelbėti, bėgliams šelpti, sergantiesiems užkrečiamomis ligomis valstybė skirdavo apie 5 mln. litų kasmet¹⁰⁸. Šitaip VRM žinioje buvusi socialinė apsauga ženkliai prisidėjo prie Lietuvos žmonių padėties gerinimo.

Sveikatos apsaugos departamentas. Sveikatos apsauga Lietuvoje taip pat buvo suvokiama kaip vidaus reikalų sistemos dalis. 1918 m. lapkričio 12 d. ministro Vlodo Stašinsko nurodymu pradėjo veikti Sveikatos apsaugos departamentas, kuriame tuo metu dirbo vienas gydytojas¹⁰⁹. Taigi departamentas iš esmės jau pradėjo funkcionuoti kitą dieną po pirmosios Lietuvos vyriausybės sudarymo ir išliko per visus Nepriklausomybės metus. Departamentas išliko nepaisant kelių VRM struktūros pertvarkymų. Tiesa, jis nebuvo didelis. Turėjo tris skyrius – sanitarijos, medicinos ir farmacijos. Departamentui vadovavo gydytojas. Daugiau dėmesio sveikatos apsaugos reikalai sulaukė, kai VR ministru 1919–1920 m., o vėliau Sveikatos apsaugos departamento direktoriumi buvo gydytojas Eliziejus Draugelis. Departamento direktoriai taip pat buvo Jurgis Alekna, Juozas Bagdonas, Juozas Maciūnas. Pastarasis šias pareigas ėjo net aštuonerius metus.

Departamento ir jo skyrių veikla buvo įvairiapusė. Jis vadovavo sveikatos apsaugos profilaktiniam darbui, kovojo su socialinėmis ligomis (tuberkulioze), venerinėmis ir užkrečiamosiomis ligomis, vykdė sanitarinį švietimą ir prižiūrėjo bendrą sanitarijos padėtį. Tik departamentas galėjo išduoti leidimus verstis gydytojo praktika, duoti leidimus vaistinėms veikti. Jis taip pat kontroliavo, kaip laikomasi sveikatos priežiūros ir higienos įstatymų. Svarbi funkcija buvo kūdikio ir moters globos darbų krašte koordinavimas. Pasiekimai buvo lėti, bet akivaizdūs. Nebeliko raupų, mažėjo susirgusiųjų užkrečiamomis ligomis skaičius, mažėjo vaikų mirtingumas. Didėjo tik sergančiųjų venerinėmis ligomis skaičius. Dėl šios priežasties departamento direktoriaus Maciūno pastangomis buvo parengtas

bei 1935 m. išleistas įstatymas „Kovai su veneros ligomis“, numatęs atsakomybę asmeniui, užkrėtusiam kita; iš biudžeto buvo skiriama lėšų profilaktikai. Tačiau jei 1935 m. Lietuvoje buvo 350 asmenų, gydytų venerinių ligų ligoninėje, tai 1937 m. – 596, ambulatorijoje tais pačiais metais pacientų buvo atitinkamai 3874 ir 3470. Taigi pokyčius galima laikyti neesminiais. Vienaip ar kitaip, VRM Sveikatos apsaugos departamentas prisijėjo prie sanitarijos, higienos supratimo ugdymo bei sveikatos apsaugos sistemos sukūrimo ir veikimo krašte.

Savivaldybių departamentas. Lietuvoje savivaldybės pradėjo kurtis vietose 1918 m. pabaigoje. Procesas vyko „iš apačios“, vietos gyventojų iniciatyva, paraginus vyriausybei. Joms besiorganizuojant iškilo bent keletas problemų. Visų pirma, buvo neaišku kokie savivaldybių santykiai su apskričių viršininkais, paskirtais vidaus reikalų ministro. Antra, nebuvo įstatymų, reglamentavusių savivaldybių veiklą. Todėl buvo bijoma, kad savivaldybės nepriimtų potvarkių, prieštaraujančių valstybės įstatymams. Jau 1919 m. viduryje buvo pastebėta, kad tvarkos nebus, jei kiekviena savivaldybė „įves savo apylinkėse ypatingą, nuo kitų skirtingą valdymosi tvarką“¹¹⁰. Šias problemas bandė spręsti vidaus reikalų ministras, 1919 m. balandžio 29 d. šaukdamas apskričių viršininkų ir savivaldybės atstovų suvažiavimą. Suvažiavime buvo aptartas Lietuvos administracinis teritorinis padalijimas, svarstytas savivaldybių kompetencijos klausimas, aptartas VRM parengtas savivaldybių įstaigų įstatymo projektas.¹¹¹ Būtinumas kontroliuoti savivaldybes ir nulėmė Savivaldybių reikalų tvarkymo skyriaus įsteigimą Darbo ir socialinės apsaugos departamente, o 1921 m. – Savivaldybių departamento įkūrimą VRM struktūroje. Tuo metu apskrities viršininkas įgavo teisę revizuoti savivaldybes, protestuoti jų potvarkius.

Savivaldybių departamento struktūra ir funkcijos nusistovėjo ketvirtojo dešimtmečio viduryje. Tuo metu jį sudarė administracijos referentūra, viešųjų darbų referentūra, bei biudžeto ir elektros referentūra. Nuo 1931 m. VR ministras gavo teisę paleisti bet kurios grandies vietinę tarybą, apskričių viršininkai tvirtino seniūnus bei viršaičius¹¹². Vieni svarbiausių uždavinių buvo savivaldybių veiklos kontrolė, instrukcijų ir nurodymų joms rengimas, viešųjų darbų organizavimas bedarbiams bei tuo metu veikusiu elektrinių priežiūra. Departamento direktoriai buvo Jokūbas Šernas, Kazys Degutis, J. Vilkaitis, Pranas Barkauskas.

Bendrųjų reikalų departamentas. Bendrųjų reikalų departamento ištakos – 1918 m. lapkričio 21 d., kai VR ministro įsakymu pareigas pradėjo eiti departamento direktorius. Departamentas tvarkė ministerijos etatus, personalo klausimus. 1920 m. jis buvo pervadintas Bendrųjų reikalų ir tikybių

departamentu, kuriam vadovavo Romualdas Dulskis. 1920–1924 m. šio departamento reikšmė VRM struktūroje didėjo, ir 1924 m. jis buvo reorganizuotas į Administracijos departamentą.

1920–1924 m. VRM veikė Tikybų departamentas, vėliau reorganizuotas į referantūrą ir priskirtas minėtam departamentui. 1928 m. visi religijų reikalai buvo perduoti Švietimo ministerijai.

Administracijos departamento funkcijos ir struktūra dažnai keitėsi. Galutinai ji nusistovėjo tik 1935 m., kai Administracijos departamentui iš Piliečių apsaugos departamento buvo perduoti pilietybės, svetimšalių reikalai, naujokų į kariuomenę ėmimas, emigracijos klausimai. Departamentą dabar sudarė sąmatos sudarymo, svetimšalių, pilietybės teisių, naujokų ėmimo referentūros. Prie jo veikė pavardžių ir vietovardžių sulietuvinimo komisija, turėjusi gausią vardų kartoteką. Tuo metu departamento funkcijoms priklausė rūpintis visais VRM etatais, personalu, apskričių viršininkų ir jų pavaduotojų skyrimu. Tai reiškė tam tikra vietos įstaigų kontrolę. Administracijos departamentas rūpinosi ir ministerijos ūkiniais reikalais, sudarinėjo sąmatas bei prižiūrėjo jų vykdymą. Jis taip pat sprendė pilietybės suteikimo klausimus, duodavo kitų šalių piliečiams leidimus gyventi ir dirbti Lietuvoje, prižiūrėjo emigracijos biurą, per kuriuos į kitas šalis išvykdavo Lietuvos gyventojai, darba. Kitos departamento pareigos buvo draugijų ir sąjungų registracija, kino filmų peržiūra ir sprendimas dėl leidimo juos demonstruoti. Šiuo laikotarpiu geriausi departamento direktoriai buvo Survila ir Pimpė, kuris netgi atsiminimuose minimas kaip vienas iškiliausių VRM valdininkų.¹¹³

Statybos inspekcija. Kuriant modernią Lietuvą buvo suvoktas būtinybė prižiūrėti pastatų projektus bei statybos darbus. Tam tikslui buvo įkurtas Technikos statomasis departamentas. 1920 m. prie VRM buvo įkurtas Lietuvos atstatymo komisariatas, tiesiogiai pavaldus ministerijai. Į jo funkcijas įėjo miestų ir gyvenviečių raidos planų rengimas, pavyzdinių visuomeninių, valstybinių ir privačių pastatų projektų rengimas, kanalizacijos, vandentiekio projektavimas, gatvių ir kelių tiesimo priežiūra. Jis taip pat turėjo išduoti leidimus statyboms ir jas prižiūrėti. Prie jo veikė dailės komisija, sudaryta iš 5 dailės ir mokslo įstaigų atstovų. Ji turėjo teisę patarti, kaip atlikti „gražinimo“ darbus – projektuoti aikštes, numatyti, kur statyti skulptūras, keisti miestų „veidą“.

1925 m. komisariatas buvo pervadintas Statybos inspekcija. Jos žinioje veikė 24 technikai – inžinieriai, prižiūrėję visus statybos darbus Lietuvoje.

Lietuvos vidaus reikalų ministerija, įkurta 1918 m. lapkričio mėnesį, vadovavo, tvarkė ir kontroliavo krašto vidaus gyvenimą 22 metus. Ji saugojo viešąją tvarką ir valstybės sieną, kovojo su kriminaliniais ir šalies saugumui grėsusiais reiškiniais, rūpinosi sveikatos ir socialinės apsaugos

reikalais, skyrė ir atleido aukščiausio rango valdininkus ir netgi stebėjo statybas. Iš tiesų tai buvo įvairiapusiškos funkcijos, labai smarkiai besiskyrusios viena nuo kitos ir reikalavusios skirtingų vadovavimo įgūdžių. Nepaisant daugybės problemų, VRM iš esmės dirbo sėkmingai ir deramai atliko valstybės jai keltus uždavinius.

---

¹ Lietuvos policija / red. I. Tamašauskas. D. 1: 1918–1928. Kaunas, 1930; Lietuvos policija: įstatymų ir tvarkos tarnyboje / red. A. Bagdonas. Chicago, 1974; *Mančinskas Č.* Policija Lietuvoje 1918–1940 metais. Vilnius, 1998 ir kt.

² Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918. Vilnius, 1991, p. 337.

³ 1918 11 09 Ministrų kabineto posėdžio protokolas // Lietuvos Centrinis Valstybės archyvas (toliau – LCVA). F. 923, ap. 1, b. 9, l. 1.

⁴ *Motieka E.* Didysis Vilniaus seimas // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 11. Vilnius, 1996, p. 301.

⁵ Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai, p. 297–298.

⁶ Laikinosios Vyriausybės žinios. 1919, sausio 16, Nr. 2–3, p. 10.

⁷ Ten pat, p. 8.

⁸ Ten pat, p. 9.

⁹ VR ministro įsakymai // LCVA. F. 377, ap. 7, b. 1.

¹⁰ 1919 04 24 Finansų ministerijos ataskaita Ministrų Kabinetai // LCVA. F. 923, ap. 1, b. 8, l. 65.

¹¹ Ten pat, b. 9, l. 35.

¹² Ten pat.

¹³ 1919 08 31 VRM Tarybos protokolas // LCVA. F. 377, ap. 9, b. 7, l. 5.

¹⁴ Ten pat, l. 7.

¹⁵ Lietuvos policija / red. I. Tamašauskas. D. 1: 1918–1928. Kaunas, 1930, p. 131.

¹⁶ *Mančinskas Č., Baraišis A., Reikaitė I.* Lietuvos valstybės sienos apsaugos tarnybos istorija (1918–1920). Vilnius, 2003, p. 25.

¹⁷ Lietuvos policija, p. 138.

¹⁸ *Švoba J.* Seiminė ir prezidentinė Lietuva. Vilnius, 1990, p. 129.

¹⁹ Ten pat, p. 144–145.

²⁰ *Anušauskas A.* Lietuvos slaptosios tarnybos (1918–1940). Vilnius, 1993, p. 112.

²¹ *Gaučys P.* Tarp dviejų pasaulių. Vilnius, 1992, p. 123–124.

-
- ²² *Žepkaitė R.* Vilniaus istorijos atkarpa. 1939–1940. Vilnius, 1990, p. 63
- ²³ Lietuvos okupacija ir aneksija 1939–1940. Vilnius, 1993, p. 211–215.
- ²⁴ *Morkūnas K.* Paskutinėmis Nepriklausomybės dienomis Kybartuose // Lietuvos policija įstatymo ir tvarkos sargyboje / red. A. Bagdonas. Chicago, 1974, p. 187.
- ²⁵ Ten pat, p. 195.
- ²⁶ *Senn A. E.* Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920 m. Vilnius, 1992, p. 41.
- ²⁷ Cit. pagal: *Yčas M.* Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai ir jos pirmieji žingsniai // Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. Vilnius, 1990, p. 74.
- ²⁸ *Mančinskas Č.* Policija Lietuvoje 1918–1940 metais. Vilnius, 1998, p. 10.
- ²⁹ *Draugelis K.* Lietuvos policijos 40 metų sukaktį minint // Lietuvos policija įstatymų ir tvarkos sargyboje, p. 79.
- ³⁰ Lietuvos policija, p. 129.
- ³¹ Ten pat, p. 401.
- ³² Įsakymai Kauno miesto ir apskrities gyventojams // Lietuvos policija įstatymų ir tvarkos sargyboje, p. 50.
- ³³ Lietuvos policija, p. 130.
- ³⁴ Ten pat, p. 131.
- ³⁵ Milicijos įstatymas // Laikinosios vyriausybės žinios. 1920, Nr. 32, p. 1.
- ³⁶ *Jakobas A.* Pirmasis dešimtmetis // Policija. 1928, Nr. 2, p. 11.
- ³⁷ *Laugalis A.* Administracinio ir policinio aparato kūrimasis // Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis, p. 267.
- ³⁸ Ten pat.
- ³⁹ Lietuvos policija, p. 434.
- ⁴⁰ *Laugalis A.* Administracinio ir policinio aparato kūrimasis, p. 268.
- ⁴¹ Lietuvos policija, p. 138.
- ⁴² Ten pat, p. 440.
- ⁴³ Ten pat, p. 441.
- ⁴⁴ *Reivytiis V.* Nesaugus, nedėkingas, pilnas įvykių ir pavojų buvo Lietuvos policijos tarnybos kelias // Lietuvos policija įstatymų ir tvarkos sargyboje, p. 111.
- ⁴⁵ Lietuvos policija, p. 433.
- ⁴⁶ Ten pat, p. 449–450.

-
- ⁴⁷ Ten pat, p. 142.
- ⁴⁸ *Reivytiis V. Nesaugus...*, p. 110.
- ⁴⁹ *Mančinskas Č. Policija Lietuvoje*, p. 25.
- ⁵⁰ Lietuvos policija, p. 447.
- ⁵¹ Policijos sanatorija „Palanga“ 1939 metais // Lietuvos policija įstatymų ir tvarkos sargyboje, p. 126.
- ⁵² *Mančinskas Č. Policija Lietuvoje*, p. 24.
- ⁵³ *Reivytiis V. Nesaugus...*, p. 120.
- ⁵⁴ Ten pat, p. 101.
- ⁵⁵ *Talala J. Lietuvos policija // Lietuvos policija įstatymų ir tvarkos sargyboje*, p. 423.
- ⁵⁶ Lietuvos policija, p. 164.
- ⁵⁷ Ten pat, p. 166.
- ⁵⁸ Ten pat, p. 167.
- ⁵⁹ Kauno miesto milicijos etatai // Laikinosios vyriausybės žinios. 1920, Nr. 33, p. 10.
- ⁶⁰ Lietuvos policija, p. 427.
- ⁶¹ Kauno miesto milicijos etatai // Laikinosios vyriausybės žinios, 1920, Nr. 33, p. 10.
- ⁶² Lietuvos policija, p. 132.
- ⁶³ Ten pat, p. 431.
- ⁶⁴ *Mančinskas Č. Policija Lietuvoje*, p. 37–38.
- ⁶⁵ Lietuvos policija, p. 202.
- ⁶⁶ Ten pat, p. 191; 200.
- ⁶⁷ *Mančinskas Č. Policija Lietuvoje*, p. 38.
- ⁶⁸ Lietuvos policija, p. 202.
- ⁶⁹ *Kalpas K. Tvarka ir teisingumas – valstybės pagrindas // Lietuvos policija įstatymų ir tarnyboje*, p. 47.
- ⁷⁰ Lietuvos policija, p. 202.
- ⁷¹ Vidaus reikalų ministerijos etatai // Vyriausybės žinios. 1928, Nr. 284, p. 10.
- ⁷² Lietuvos policija, p. 369.
- ⁷³ Valstybės saugumo departamento 20 metų pažangos kelias // Kriminalistikos žinynas. 1938, Nr. 20, p. 70.
- ⁷⁴ *Mančinskas Č. Policija Lietuvoje*, p. 42.
- ⁷⁵ Lietuvos policija p. 180.

-
- ⁷⁶ *Anušauskas A.* Lietuvos slaptosios tarnybos, p. 90.
- ⁷⁷ Ten pat, p. 100.
- ⁷⁸ Lietuvos policija, p. 209.
- ⁷⁹ Vidaus reikalų ministerijos etatai // Vyriausybės žinios. 1927, Nr. 247, p. 1–2.
- ⁸⁰ Lietuvos policija, p. 212.
- ⁸¹ *Anušauskas A.* Lietuvos slaptosios tarnybos, p. 129.
- ⁸² Kriminalinės policijos statutas // LCVA. F. 378, ap. 5, b. 3973, l. 76.
- ⁸³ Ten pat, l. 28.
- ⁸⁴ *Anušauskas A.* Lietuvos slaptosios tarnybos, p. 137.
- ⁸⁵ Ten pat, p. 160.
- ⁸⁶ Ten pat, p. 169–170.
- ⁸⁷ *Reivytiis V.* Policijos gyvenimo suglaustos bendrybės // Lietuvos policija įstatymų ir tvarkos sargyboje, p. 112.
- ⁸⁸ *Anušauskas A.* Lietuvos slaptosios tarnybos, p. 235.
- ⁸⁹ Ten pat, p. 225.
- ⁹⁰ Ten pat, p. 227.
- ⁹¹ *Jakubčionis A.* Lietuvos muitinės. Vilnius, 1999, p. 34.
- ⁹² Ten pat, p. 35.
- ⁹³ *Žepkaitė R.* Diplomacija imperializmo tarnyboje. Vilnius, 1980, p. 250.
- ⁹⁴ *Kviklys B.* Lenkijos ultimatumą Lietuvai prisiminus // Lietuvos policija įstatymų ir tvarkos tarnyboje, p. 156.
- ⁹⁵ *Žepkaitė R.* Diplomacija, p. 251.
- ⁹⁶ *Jakubčionis A.* Lietuvos muitinės, p. 195.
- ⁹⁷ Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918. Vilnius, 1991, p. 132.
- ⁹⁸ *Akelaitis V.* Socialinė apsauga Lietuvoje // Lietuva 1918–1938. Kaunas, 1991, p. 348.
- ⁹⁹ Darbo dienos ilgumo įstatymas // Laikinosios vyriausybės žinios. 1919, Nr. 17, p. 3.
- ¹⁰⁰ Švenčių ir poilsio įstatymas // Vyriausybės žinios. 1925, Nr. 181, p. 4.
- ¹⁰¹ *Akelaitis V.* Socialinė apsauga, p. 341.
- ¹⁰² Valstybės tarnautojų pensijų ir pašalpų įstatymas // Vyriausybės žinios. 1926, Nr. 221, p. 1.
- ¹⁰³ [*Liekis A.*] Aleksandras Stulginskis // Lietuvos Respublikos prezidentai. Vilnius, 1997, p. 206.
- ¹⁰⁴ Vyriausios socialinio draudimo valdybos įstatymas // Vyriausybės žinios. 1926, Nr. 225, p. 1.

---

¹⁰⁵ Ligonų kasų įstatymas // Vyriausybės žinios. 1926, Nr. 227, p. 3.

¹⁰⁶ Lietuvos statistikos metraštis. 1939 m. T. 12. Vilnius, 1940, p. 303.

¹⁰⁷ *Akelaitis V.* Socialinė apsauga, p. 342.

¹⁰⁸ Ten pat, p. 349.

¹⁰⁹ Lietuvos policija, p. 129.

¹¹⁰ Lietuvos policija, p. 137.

¹¹¹ Ten pat, p. 399.

¹¹² *Maksimaitis M., Vansevičius S.* Lietuvos valstybės ir teisės istorija. Vilnius, 1997, p. 177.

¹¹³ *Reivytiis V.* Policijos gyvenimo suglaustos bendrybės, p. 118.